

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Мастер рад

Радован Зоговић у културно-политичком животу југословенске
државе (1945-1948)

Студент:

Владислав Радовић

Ментор:

др Мира Радојевић

Београд, септембар 2018.

Садржај

Предговор

Глава I

Лично, сасвим лично

Предратни сукоб на књижевној левици

Учешће у НОБ-У

Глава II

Рад у Агитпропу

„Жданов“ југословенске културе

Сукоб са Информбироом

Пети конгрес КПЈ

Глава III

Раскид са Партијом

Живот у изолацији

Закључак

Предговор

Као што се види из наслова централни део рада односиће се на деловање Радована Зоговића од краја Другог светског рата до сукоба са Информбироом. Циљ је да се кроз текст прикаже улога и значај Радована Зоговића на креирање и уређење, првенствено културног, али и политичког живота социјалистичке Југославије. Хронолошки оквир, тј. године од 1945. до 1948., уједно је и најбитнији, пошто је то период када је Зоговић био део "елите" која је утицала на дешавања у земљи.

У историографији се доста писало о стању послератне југословенске културе, нарочито књижевности, поготово средином шездесетих и седамдесетих година. Литературе везане за ову тему не мањка, у многим делима може се наћи осврт, па чак и оцена онога што је чинио Радован Зоговић, као и његове саме личности. Када се говори о културним кретањима у овом периоду поред имена Милована Ђиласа често се појављује и Радован Зоговић. Зоговић је најчешће описиван као велики партијски радник, фанатик марксизма-лењинизма, заговорник партијности у култури и уметности, давалац директива и главни критичар. Ове закључке налазимо код Петрановића који за њега каже да је упоран, тврдокоран, непопустљив. Предраг Палавестра, историчар књижевности и књижевни критичар, истиче да је још од предратног времена сва књижевност била у Зоговићевим рукама, уз додатак да је подршка партије била формална. Палавестра га карактерише као жустрог полемичара, човека тврдоглава и осорна, ставова екстремних и несавитљивих, фанатика и догматика. Станко Ласић га види као најистакнутијег представника критичког догматизма, принципа безобзирне, арогантне, бесомучне осуде, човека који је умислио да је врховни арбитар југословенске културе. О њему се највише писало као књижевнику, песнику, учеснику књижевних полемика, а у последње време, услед актуализације националног питања и политичких потреба много се о њему писало и снимало у Црној Гори, као представнику црногорске књижевности.

За потребе рада у Архиву Југославије прегледани су фондови ЦК КПЈ Идеолошка комисија, Комитета за културу и уметност као и фонд Радована Зоговића, који је врло скроман. Сачињавају га већином писма личне природе упућена првој жени Цени Михаиловић-Фишер, неколико службених докумената, а као најважнији издваја се изјава

дата поводом сукоба са КПЈ 1948. Поред тога, новински чланци, нарочито у званичним гласилима КПЈ, аутобиографски податци и забелешке других, дају додатни поглед на Радована Зоговића, његов утицај на културну политику послератне Југославије.

Зоговићеве аутобиографске и мемоарске забелешке често су навођене у раду. Део су књиге Постајање и постојање, коју чине сабрани списи различитих књижевних врста настали у различитим временским интервалима, које је сакупила и приредила за издавање Зоговићева удовица Вера. Постоје два издања овог дела, једно из 1992. године, друго на стогодишњицу рођења Радована Зоговића 2007. године. Оно је богатије за још један рукопис пронађен мало пред штампање првог издања, које је већ било сложено, због чега је рукопис чекао 15 година на објављивање. Међутим, у свим овим се сећањима и забелешкама налази више речи о литератури, чувеним писцима и Зоговићевом контакту са њима, његовом погледу на стварање, пријатељима, описи са путовања, и слично, него успомене и коментари везани за његову политичку и културну делатност. Најзначајнији наслови који се тичу периода од краја рата до преломних догађаја 1948. јесу "Постајање и постојање" и "Биљешке о Андрићу", опет без превеликог улажења у детаље и расправе, осим о личностима и књижевности, где је побројао комисије, делегације и редакције којих је био члан, поједина дела која је писао, преводио или уређивао, све у свему фактографски, без много детаља.

Свакако вредно сведочанство, пуно корисних и нових информација, умањило је у извесној мери свесно изостављање података о политичким дешавањима и преломним догађајима, Зоговићевој делатности после рата, одлукама Агитпропа, састанцима, расправама, стању Партије и државе после рата, обнови и изградњи, циљевима и задатцима, на којима је толико инсистирао. Као и сва дела овог типа субјективност прожима цео текст. Истицање своје улоге или умањење тамо где није пожељно незаобилазни су, као и претерана самокритика, којом се прикрива потреба за личним истицањем.

Узимајући у обзир да је рад формиран око lika и дела једне особе, потреба за биографским податцима није само информативна већ има за циљ да да потпунију слику, што би требало да доведе до бољег разумевања Зоговићевог деловања. Из тога произилази

и хронолошко представљање. Стога, прва глава садржи неколико података о детињству, младости, почетцима комунистичке делатности, ангажовању Радована Зоговића пре него што је постао утицајни фактор у новој држави. Значајан део заузима и део текста о предратном сукобу између самих комуниста, у првом реду на пољу културе и уметности, тачније књижевности, што у позадини, наравно, има политичка дешавања у самој Партији.

Глава друга, поред изворне грађе, писана је и на основу литературе, где се истичу дела и закључци из радова Љубодрага Димића и Бранке Докнић, која помажу да се схвати како се формирала послератна култура и како је Агитпроп деловао на послератне културно-политичке прилике. Многа дешавања на пољу културе, а нарочито књижевности, имала су као главни састојак Радована Зоговића, зато је суд о њему, као партијском раднику, личности и књижевнику, његовом упливу у културни живот, који су дали књижевни критичари веома оштар, не без разлога. За књижевне расправе коришћена су дела Предрага Палавестре, Станка Ласића и Ратка Пековића, али и писаца ближих Зоговићу, као што је Василије Калезић.

У периоду од 1945- 48. деловање Југославије уско је везано за СССР, а сам Зоговић, као велики заљубљеник у прву земљу социјализма, у свему јој се приклања. Опчињеност и непоколебљива вера у СССР и Стаљина довели су га у веома тешку позицију за време сукоба са Информбироом, што је довело до његовог уклањања из политичког и јавног живота Југославије, чему је посвећена трећа глава рада. Ту су ближе описане околности под којима је дошло до разилажења са Партијом и његов живот у изолацији.

На крају рада налази се закључак, оцена Радована Зоговића заснована на досадашњим сазнањима, колики је његов значај и утицај на дешавања у земљи у периоду о коме говоримо, и оцена времена у коме је живео и стварао.

Глава I

Лично, сасвим лично

Културно-политичко деловање Радована Зоговића нису много познати широј јавности, а у појединим цртама у научним круговима. Његов књижевни рад, док је био део комунистичке власти, врло је познат и хваљен, али је после сукоба са ИБ-ом забрањен и заборављен. Када је забрана прошла и Зоговић могао да објављује своја дела није му се придавало много пажње, није популарисан.

Радован Зоговић рођен је 19. августа 1907. године у близини села Машнице, у горњем Полимљу. Основну школу завршио је у родном крају, четири нижа разреда гимназије у Беранама, удаљеним око 32 км од села где је рођен. У Беранама је први пут долази у додир са совјетском литературом, сазнаје за комунисте, и среће једног беранског комунисту, како каже "презреног и одбаченог, према коме је гајио радозналост и симпатије".¹ Ту је по први пут, у трећем разреду гимназије, почео да пише кратке приче, а у четвртом гимназије да објављује народне песме и пошалице.

Средином 20-их година породица Зоговић преселила се, заједно са многим другим Црногорцима, на Метохију. Ту у пећкој гимназији, Радован Зоговић завршава пети, шести и пола седмог разреда. Говорећи о школству у то време, Зоговић хвали гимназију у Пећи, истичући да уреднија и дисциплинованија, наставнички кадар бољи и у њој се боље и више учило, него у гимназији у Беранама.² Али, у целини, школство критикује због недостатка социјалистичке литературе и тема -"ни једном наставнику за осам година гимназије није се ни у каквом смислу, омакло име Максима Горког, о Октобарској рволуцији говорило се само узгедно, као пошаст и катастрофа, Совјетси Савез био је из уџбеника географије просто избрисан".³

¹ Радован Зоговић, *Постајање и постојање*, Подгорица, 2007, стр. 9.

² Исто, стр. 10.

³ Исто.

Из пећке гимназије избачен је половином седмог разреда, а као разлог наводи што је у писменом задатку исмејавао попове.⁴ Како сам истиче, већ тада је нагињао комунизму и сматрао, искрено, да страда као комунист. Том приликом написао је своју прву бунтовну песму, коју је назвао *Хљебу* и која је и објављена у алескиначком омладинском часопису *Ђачка искра*. Не зна се где је завршио друго полугодиште, можда се вратио у Беране или је одмах отишао у Тетово, где је завршио осми разред и положио малу матуру. Отац Радована Зоговића је желео да му син упише војну академију, али је он то одбио.⁵

Заинтересован за књижевност, желео је то и да студира, стога се 1929. године уписао на Филозофски факултет у Скопљу, студије југословенске књижевности.⁶ У току студија бавио се повремено књижевним радом и понешто објављивао. Представљао се као опозиционарни бинтовник, бојкотовао је тадашње студентске организаце, сматрајући их делом режима, писао памфлете против београдских власти, које је објављивао у загребачким Књижевним новинама.⁷

У Скопљу се подробније упознао са марксизмом, читао је Комунистички манифест, Најамни рад и Капитал од Маркса, Материјалистичко схватање историје Плеханова, Држава и револуција од Лењина, Енгелсов Развитак социјализма од утопије до науке итд. Ова дела оставила су велики утисак и код Зоговића утврдила марксизам као исправно виђење света и друштва. Када је Влада Краљевине Југославије 1933. године одлучила да укине Скопски филозофски факултет, група лево оријентисаних студената, међу којима је био и Зоговић, организовала је студентски протестни митинг на коме је Зоговић био референт.⁸

Средином 1933. дипломирао је на Скопском филозофском факултету. Пошто није могао да се запосли у наставничкој служби, почео да ради као коректор у Скопљу. У то време порасла је и активност комунистичког покрета и почео заједно са Костом Рацином, партијским радником и једним од најзначајнијих македонских песника, да умножава илегални лист *Искру*, орган ПК КПЈ за Македонију. Међутим, полиција је пронашла

⁴ *Ријеч и вријеме, О књижевном стваралаштву Радована Зоговића*, Подгорица, 2008, стр. 160.

⁵ Р. Зоговић, *нав. дело*, стр. 12-13.

⁶ *Ријеч и вријеме*, стр. 152.

⁷ Р. Зоговић, *нав. дело*, стр. 16.

⁸ *Исто*, стр. 25.

свежањ листова Искре, откривши актере, ухапсила Рацина. Стављен на муке у скопској полицији, Рацин је одао велики број људи са којима је сарађивао, међу њима и Зоговића. Три пута Зоговић је био хапшен и саслушаван, отпуштен је са посла, и на крају је затворен на 30 дана. По изласку из затвора добио је забрану боравка у Скопљу од три године и затим протеран у завичајно село почетком марта 1934. године.⁹

Из Скопља, почетком марта 1934. године, одлази у село код родитеља, где је ушао је у Пећки Срески комитет Комунистичке партије,¹⁰ који је организовао студент, књижевни критичар и партијски радник Радован Вуковић, који је погинуо у НОБ-у. Са сигурношћу се зна да је 1934. године Зоговића у КПЈ, а вероватно је члан постао претходне 1933. године.

У Скопље се вратио уз помоћ породичног пријатеља који му је помогао да се запосли као наставник у гимназији. Тако се шест месеци после прогонства из Скопља вратио као државни чиновник, кога полиција није могла без нове кривице протерати. Познат од раније полицији, није дуго требало па да опет дође до неприлика. По његовим речима полиција и директор гимназије су тражили начин да га се реше и успели су у томе, када су по скопским средњим школама похапшене скојевске групе и од једног од ухапшених полиција је успела да изнуди признање да се виђао и разговарао са Зоговићем, што је било довољно да га отпусте из службе. Међутим, успео је да издејствује да уместо отказа добије преместај у Зајечар.¹¹

Боравак у Зајечару обележен је, такође, како каже Зоговић, лошим односом са директором школе. Док је боравио у Зајечару постао је стални сарадник листа *НИН*, који је почео да излази почетком 1935. године. У *НИН*-у, и другим часописима (*Литература*, *Стожер*, *Књижевни савременик*, *Савремена стварност*, *Савремени погледи*, *Наша стварност*, *Српски књижевни гласник*, *Преглед*, *Живот и рад*, *Одјек* итд). у којима је сарађивао, писао је под разним псеудонимима: Љуш Гаш, С. Мартиновић, Р. Ђорђевић,

⁹ Интервју објављен у часопису *Споне* 1981., а крајем исте године издат у виду књижице. Јевта М. Миловић, *Радован Зоговић о себи и свом књижевном дјелу*, Никшић, 1981, стр. 13. и Р. Зоговић, *нав. дело*, стр. 30.

¹⁰ *Ријеч и вријеме*, стр. 152.

¹¹ Р. Зоговић, *нав. дело*, стр. 31-32.

Раз, или иницијалима Н.Ђ.¹² У Зајечару остаје само до краја школске године, када је отпуштен, након чега, на позив Радована Вуковића, који је радио као организатор илегалних комунистичких организаија у Београду и Србији, септембра 1935. године прешао у Београд и уз помоћ партијских другова запослио се као васпитач у интернату једне београдске приватне гимназије. Одмах је приступио агитационо-пропагандној комисији илегалног Савеза комунистичке омладине, учествовао у окупљању целокупне опозиционе омладине за борбу против фашизма, писао летке и прогласе, учествовао на јавним предавањима и књижевним приредбама на Београдском универзитету. На приредбама је читао своје песме. Учествовао је као члан редакције у покретању једног (не наводи име) недељног антифашистичког листа, који је већ после првог броја престао да излази.¹³

Почетком јануара опет је отпуштен са посла, али је уз помоћ Свете Поповића, уредника забрањеног *НИН-а* почетком априла 1936. године, добио посао као коректор у београдском дневнику *Време*. Недуго после тога оболео је од туберкулозе и примљен је у болницу на лечење 30. априла исте године.¹⁴ Лето 1936. године провео је на Фрушкој гори у санатореијуму за туберкулозне, одакле се крајем лета вратио у Београд. Како му се стање погоршало почетком новембра опет се нашао у болници, где је остао четири месеца. У току ова четири месеца написао је и објавио за часопис *Наша стварност*, који је почео да излази 1936. године, два чланка и једну песму. Након отпуштања из санаторијума вратио се у Београд.

По повратку у Београд посветио се комунистичкој делатности, писао прогласе и протесте, скупљао потписе јавних радника, радио у полуилегалном Културном одбору за Београд, учествовао у оснивању антифашистичког Удружења научника, уметника и писаца, чији је почасни председник био Бранислав Нушић, сарађивао у *Нашој стварности* и другим напредним часописима.¹⁵

¹² Јевта М. Миловић, *Радован Зоговић о себи и свом књижевном дјелу*, стр. 25.

¹³ Р. Зоговић, *нав. дело*, стр. 35-37.

¹⁴ *Исто*, стр. 38.

¹⁵ *Исто*.

Како је због болести лета проводио у санаториуму, у том периоду највише се и бавио писањем и књижевношћу. У санаторијуму Кленовик у Хрватском Загорју настало је и једно од најпрепознатљивијих, предратних, дела Радована Зоговића, поема Дошљаци-пјесме Али Бинака, која говори о животу албанског становништва на Косову и Метохији и њиховом односу са српским живљем. Због поеме Дошљаци део Црногораца из Пећи дао му је епитет издајника. Поема је у првој варијанти објављена у *Нашој стварности* 1937. године а касније и у збирци Пркосне строфе (1947).¹⁶ Крајем исте 1937. године у Загребу је штампана и збирка песама Радована Зоговића, Пламени голубови, али је забрањена.¹⁷

Предратни сукоб на књижевној левици

У годинама уочи Другог светског рата, Комунистичка партија је окупља око себе ангазоване писце и интелектуалце, демократски и антифашистички расположене. Своје ставове комунисти су пропагирали кроз разне новине и гласила. Тако је нпр, часопис *Наша стварност* писао је под утицајем Комунистичке партије, чији је номинални уредник био Александар Вучо, некадашњи представник надреализма, кријући се иза њега од власти и цензуре. Око овог часописа окупљали су се писци леве оријентације и бивши надреалисти који су пригрлили социјалистички реализам. Поред овог часописа у пролеће 1939. године покренут је и часопис *Уметност и критика*, чији су уредници били Радован Зоговић и Велибор Глигорић, и часопис *Млада Култура*, оба под окриљем КПЈ.¹⁸ Правац који су давали ови часописи увезен је из прве земље социјализма.

У СССР-у је, средином тридесетих година, деловањем Андреја Жданова заокружена и озакоњена доктрина социјалистичког реализма, по којој књижевник није више пасивни посматрач већ је и револуционарни практичар, укључен у процес класне борбе и идеолошког васпитања радних људи у духу социјализма и стварања совјетских хероја. Према Жданову, то значи да се уметницима могу одређивати непосредни практични задатци у оквиру партијског програма, директиве и норме. Жданов, такође,

¹⁶ Исто, стр. 71.

¹⁷ Исто, стр. 41.

¹⁸ Исто, стр. 43.

наглашава да књижевност једне напредне и прогресивне класе, која служи једном новом циљу и циљевима социјалистичке изградње, мора бити тенденциозна, пошто у епохи класне борбе не може постојати књижевност која је „изнад класе, без тенденција и наводно неполитична“.¹⁹ Његове ставове прихватили су и преузели југословенски комунисти и на њима темељили своју културну политику, што ће доћи до пуног изражаја у првим послератним годинама.

Активно учествовање Радована Зоговића у књижевном животу левице било је један од повода за заоштравање међу писцима левице које је на крају довело до сукоба. Предмет сукоба била је улога књижевности у друштву, а залазећи у сферу политике, додирујући проблем јединства покрета у моменту заоштравања класне борбе и уочи неминовног светског рата, овај сукоб превазишао је књижевне оквире.²⁰

Сукоб на књижевној левици номинално се водио око интерпретације научних, филозофских и уметничких проблема, али је у позадини ових расправа било политичко питање о могућностима и основама за извођење револуције. Уметничком стварању Партија је настојала да да практичну улогу, уметност је сматрала једним од елемената револуционарне акције и од ње тражила да испуњава конкретне задатке у припреми и извођењу револуције.²¹

На једној страни сукоба били су Ђилас, Кардељ, Огњен Прица, Радован Зоговић и сарадници у поменутих часописима, а на другој Мирослав Крлежа, Марко Ристић, Звонимир Рихтман и Васо Богданов, окупљени око часописа Печат који је почео да излази 1939. године. Када је изашао први број часописа Печат одмах је представио другачије виђење положаја уметности, истичући природу и посебност стваралаштва и супротстављала се његовом потчињавању, за разлику од КПЈ која сматра да уметност има да служи директној полититичкој пропаганди напредних идеја.²²

Ристић, као и Крлежа, тврди да реалистичка дела не могу бити пука пропаганда дијалектичког материјализма, јер уметност не може да изневери своју природу-

¹⁹ Ратко Пековић, *Ни рат ни мир, Панорама књижевних полемика 1945-1965.*, Београд 1986, стр. 7.

²⁰ Света Лукић, *Савремена југословенска литература 1945-1965*, Београд 1968, стр. 76.

²¹ Љубодраг Димић, *Агитпроп култура, Агитпроповска фаза културне политике у Србији 1945-1952*. Београд 1988., стр. 34.

²² *Исто*, стр. 35.

интуитивно сазнавање и емоционално изражавање. И у области материјалистичког погледа на свет, критеријуми којима се оцењује уметничко дело морају остати првенствено специфично уметнички и они се не могу сводити једино на оцену социјалне вредности сижеа, борбене утилитарности, масовне приступачности итд. Ратко Пековић закључује да истичући смисао уметности у ослобађању индивидуалитета, они покушавају да помире апсолут уметности и апсолут револуционарног ангажмана, односно принцип слободе стварања и принцип служења револуцији.²³ Док је за припаднике покрета социјалне литературе уметност само део револуционарне акције, Печатовци сматрају да уметност и револуција не исцрпљују једна другу и да се не поистовећују до краја.

Станко Ласић има мало другачији став и сматра да се нико од учесника сукоба не задовољава само уметношћу или само револуцијом. Они су свесни да ни уметност ни револуција сами по себи нису апсолут већ да је то само њихова синтеза. Зато нико од њих и не поставља могућност немогућност синтезе уметности и револуције. Она се да наслутити код неких учесника али они у целини сматрају да је складна и комплетна синтеза могућа. Нико се не усуђује рећи да револуцији није потребна уметност, да уметност не треба да се пита о револуцији или да се она треба решити револуције да би се слободно могла развијати.²⁴ Ласић наставља да сукоб није био само о одбрани уметности, слободе мисли, културе, већ се радило и о одбрани револуције. За њега је сукоб много дубљи него што се у први мах да наслутити. Свести сукоб на структуру сукоба уметности и револуције није могуће, јер не сме се заборавити да је учесницима сукоба револуција важна колико и уметност. Учесницима у сукобу било је јасно да се ради о револуцији и када се говори о најапстрактнијим проблемима уметности. Јер, говорећи о уметности, они аутоматски говоре о револуцији. Синтеза од које полазе упућује на такво мишљење. Кад неко заступа одређени тип односа према уметности, он тада заступа и одређени тип револуције. Што значи сукоб се водио око две концепције уметности, али то значи и о две концепције синтезе, дакле, на крају, и о две концепције револуције.²⁵

Коментаришући овај спор генерални секретар КПЈ је указао на деликатност политичког тренутка и на нужност стварања монолитне партије која мора спремно

²³ Р. Пековић, *нав. дело*, стр. 7-9.

²⁴ Stanko Lasić, *Sukob na književnoj ljevici, 1928-1952*, Zagreb 1970, str. 17-18.

²⁵ Исто, стр. 19-20.

дочекати револуционарне догађаје, па је закључио да они који се не подвргавају дисциплини постају непријатељи Партије.²⁶ Какав ће став КПЈ заузети према Печатовцима наговештава и податак да је још септембра 1938. године, Тито говорећи о појави троцкизма у Југославији споменуо Звонимира Рихтмана и Васу Богданова као сумњиве, а да став Мирослава Крлеже није јасан.²⁷

Зоговић подржава став КПЈ, која на појаву Печата, са својим „ревидирањем марксистичког схватања света“, преко интелектуалаца у својим редовима и под својим утицајем, одмах покренула акцију у чему је и Зоговић учествовао.²⁸ Објављивао је чланке у Нашој стварности и Младој култури, док је у часопису Уметност и критика изашао чланак Тодора Павлова, бугарског филозофа, који се супротставио идејама Звонимира Рихтмана изнетим у чланку "Преврат о научној слици у свету". Зоговић износи и то да је о свему имао договор са Ђиласом.²⁹

Два главна списка тог сукоба су Дијалектички антибарбарус Мирослава Крлеже и одговори друге стране, сакупљени у Књижевним свескама. Поред Крлеже највише је нападан Марко Ристић, чији је чланак „Сан и истина Дон Кихота“, критичан према Зоговићевој песми "Дон Кихоте на бомбардеру", био један од директних повода сукоба, пошто је тај есеј критикован у Нашој стварности, што је изазвало Крлежу, везујући за тај сличај још неке друге поводе, да као одговор напише Антибарбаруса.³⁰ Крлежи су у Антибарбарусу главни противници Огњен Прица и Радован Зоговић, којег доживљава као главног репрезента и арбитра социјалне књижевности. Василије Калезић пишући о овом сукобу примећује да се ретко где може наћи толико тешких, погрдних, речи изречених између интелектуалаца, нарочито у Антибарбарусу.³¹ Ни о Зоговићевој поезији нема високо мишљење.

Одлуку о коначном обрачуна са Печатовцима донели су Ђилас и Кардељ, Тито је у том тренутку био у Москви, по повратку у Југославију, упознавши се са ситуацијом, подржао је рад на Књижевним свескама. Јануара 1940. године Зоговић је упућен у Загреб

²⁶ Р. Пековић, *нав. дело*, стр. 9.

²⁷ Vasilije Kalezić, *U Krležinom sazvežđu*, Zagreb 1982. str 258.

²⁸ Р. Зоговић, *нав. дело*, стр. 44.

²⁹ Vasilje Kalezić, *Ljevica u sukobu s Krležom*, Beograd, 1990, str. 188

³⁰ Света Лукић, *нав. дело*, 76 стр.

³¹ V. Kalezić, *Ljevica u sukobu sa Krležom*, str 188.

да тамо припрема и штампа зборник чланака о Печату, али је убрзо откривен и ухапшен.³² Како му се здравствено стање у загребачкој полицији опет погоршало, спроведен је у Београд, у Главњачу, одакле је пуштен под условом да оде у санаторијум. Одмах по доласку у санаторијум Тополшица, у Словенији, почиње да пише полемичку расправу "Естетика и књижевна критика Мирослава Крлеже".³³ Штампање зборника преузео је на себе Стеван Галогача и он се појавио средином лета, али без Зоговићевог текста. Иако је на лечењу успео да напише опширан текст није стигао да га заврши до изласка Књижевних свезака. Ћилас није био одушевљен фрагментом Зоговићевог текста који је прочитао, а уз то је истакао да нису били за Зоговића јер је посебно био на удару Крлеже, истичући да обрачун треба водити без личних анимозитета.³⁴ Главни приговори упућени Крлежи и његовим сарадницима у Књижевним свескама свде се на недовољно познавање марксизма-лењинизма, ревизионизам. Печатовци су оптужени за одбацивање принципа револуционарне борбе, те започињање дискусије о слободи уметности у тренутку када је била потребна чврстина и јединство на левици.³⁵ Након појаве Књижевних свесака Крлежа, свестан њихове тежине, је заћутао а Печат престао да излази. КПЈ је то доживела као прећутно признавање пораза.

Учешће у НОБ-У

Зоговић је до јесени 1940. године био на лечењу када се враћа у Београда, али је врло брзо, налетевши на полицијску заседу у стану Коче Поповића, бива ухапшен. У затвору проводи месец дана, након чега је пуштен, али недуго затим, доживљава нервни слом, преносе га у болницу, па даље у Херцег Нови ради бржег опоравка.³⁶ Ту остаје до марта 1941. када се враћа у Београд, где ће дочекати демонстрације и почетак бомбардовања. Од Партије је добио распоред да иде у село код родитеља, где му је три дана пред почетак рата умро отац, али није стигао јер су Немци препречили пут.

³² Р. Зоговић, *нав. дело*, стр. 44.

³³ *Ријеч и вријеме*, стр. 117.

³⁴ Vasilije Kalezić, *Ljevica u sukobu sa Krležom*, str 251.

³⁵ *Исто*, стр. 345-345.

³⁶ *Ријеч и вријеме*, стр. 118.

Стигавши, напoкoн, у Црну Гору, у родни крај, тамо учествоваo у организовању и покретању устанка. Био је члан устаничке команде за срез Андријевачки, а када је борба за одбрану слoбoдне територије завршена поразом устаника, почетком августа, oтишаo је у планине. Изнад Берана, на планини Коњско брдо, почеo је да штампа лист Слобoда, који је излазиo до средине новембра. У новембру се по налогу Покрајинског комитета нашаo у манастиру Морача где је заједно са женом Вером и Веселином Маслешом oстаo oкo месец дана. Одатле је премештен у село Гостиље, у Главни штаб партизанских одреда Црне Горе. Ту је заједно са Маслешом постаo члан Агитпропа покрајинског комитета. Радио је на писању, уређивању, кориговању листова Народна борба, Омладински покрет и листа Саопштење, органа Главног штаба.³⁷

Почетак друге ратне године Зоговић је дочекао у Црној Гори, где је 8. фебруара учествоваo на Скупштини родoљуба Црне Горе и Боке у манастиру Острог, а лета 1942. године, планиран је покрет у правцу Босанске Крајине. У новим oколностима Зоговић је постаo члан политoдела новоформиране Четврте црногорске бригаде, oдакле је после четири месеца премештен у политoдел Прве пролетерске бригаде у Дрвару. Ту дужност oбављаo је oкo годину дана, са прекидом у периоду од новембра 1942. године до јануара 1943. када је радио као члан редакције листа Борба.³⁸ Са Првом пролетерском је и током борби oкo Неретве и Сутјеске.

Ратне године за Зоговића носе и извесне промене у његовом ангажовању и хијерархији у Партији. Иако је у годинама пре рата активно учествоваo у културном животу левике, oбјављиваo песме, писаo чланке и критике, учествоваo у предратним полемикама, агилно подржаваo и гураo партијску линију, може се приметити изeстан напредак у партијској oрганизацији, преузимању све већег броја oбавеза и задатака, добијање виших функција, самим тим и приближавање партијском врху. У јесен 1943. године Зоговић је премештан у Пропагандно одељење Врховног штаба, које се тада налазило у Јајцу,³⁹ проширујући тако своје деловање са писања чланака, рeдиговања, oбјављивања и издавања новина и на друге делoве културног живота, који се почеo распиривати на oслобoђеној територији. На њега спада руковођење рада Нарoдног

³⁷ *Ријеч и вријеме*, стр. 122.

³⁸ *Исто*, стр. 153.

³⁹ *Исто*.

универзитета, Позоришта народног ослобођења, брига око изградње Дома културе, као и организација свечане приредбе поводом његовог отварања, организација свечане приредбе поводом Другог заседања АВНОЈ-а, учешће у организацији Танјуга и члан његове прве редакције.⁴⁰

У овом колико толико мирном периоду, без константног кретања по босанским врлетима, Зоговић успева да поред других обавеза, напише и неколико песама, међу њима и ону најзначајнију, Пјесму о биографији друга Тита. Ова поема настала је током октобра 1943. године као одговор на немачке текстове о пореклу, животу и деловању Јосипа Броза. Први пут је штампана крајем 1943. године у селу Бусија код Кључа, а затим и у Хрватској и на Вису.⁴¹ Крајем 1943. године услед напрезања у току рата, а иначе слабијег здравља, опет је пао у постељу услед проблема са плућима, и у кревету провео месец и по дана, оздравивши таман толико да може да издржи повлачење пред новом немачком офанзивом, преко планина све до Дрвара.⁴²

Стациониран у Дрвару остао је од јануара до маја 1944. године, и ту поред свих задужења пренетих из Јајца, поднео велики део посла око покретања и издавање петнаестодневног листа Нова Југославија, чији је први број изашао 1. марта. Десант на Дрвар приморао је на ново повлачење, овај пут чак преко мора до Италије. Из Барија долази на Вис где проводи четири месеца, највише радећи на писању чланака за Нову Југославију са повременим излетима за Бари где се Нова Југославија штампала. Доласком Црвене армије у близину Београда кренуо је са Виса и после дугог пута стигао у Београд 16. октобра 1944. године.⁴³ По ослобођењу око четири месеца био је уредник културне рубрике у Борби, у којој ће у будућности, као и у Књижевним новинама и другим књижевним листовима, објављивати критике на тему уметничког стварања у новој држави.⁴⁴

⁴⁰ Р. Зоговић, *нав. дело*, стр. 54.

⁴¹ *Ријеч и вријеме*, стр. 153.

⁴² Р. Зоговић, *нав. дело*, стр. 55.

⁴³ *Исто*, стр. 56.

⁴⁴ *Исто*, стр. 57.

Глава II

Рад у Агитпропу

Револуционарне промене, започете у рату, завршетком рата настављене су у новим околностима, изграђивала се нова држава са јаком улогом државне организације и КПЈ, на коју је пала и обнова и изградња целокупног како политичког, друштвеног и културног живота. У спровођењу обнове, КПЈ се ослањала на друштвене организације, Народни фронт, Народну армију, јединство и револуционарни ентузијазам радничке класе, на братство и јединство исковано у рату. Културни живот промено се из корена, као и у осталим областима, а културна политика постала је власништво државе и КПЈ.⁴⁵ Тако се у њиховим рукама нашло и формулисање, организација и спровођење културне и просветне политике у новој Југославији.

Извођење, значај и допринос, сваке културне политике зависио је од улагања у њу, а то је нарочито битно у Југославији где је убрзо после рата дошло до национализације и свим средствима располагала је држава, самим тим и одређивала количину средстава из буџета за културу и просвету. Велика културна заосталост наслеђена из прошлости представљала је опасност и сметњу за даљи развој револуције, стога је још у рату доста рађено на просвећивању и културном преображају народних маса, а после рата тај процес је настављен, појачан и боље организован. Партија је кроз културну политику ширила своју идеологију и веома ефикасно утицала на свест људи, омогућавала им да схвате и разумеју револуционарне промене и усмеравала их у правцу изградње социјализма, а самим тим смањивала могућност деловања поражених снага и реакције. Културна политика темељила се на властитим искуствима стеченим у илегалном раду, НОБ-у, и пракси прве земље социјализма.⁴⁶

Зарад спровођења партијске линије и концентрисања целокупног живота у рукама партијских установа било је потребно реорганизовати постојећи апарат агитације и

⁴⁵ Љ. Димић, *нав. дело*, стр. 20.

⁴⁶ *Исто*, стр. 29.

пропаганде, који се почео стварати још у рату, али није био довољно развијен, у неким деловима земље није чак ни постојао. Марта 1945. године стигла је директива ЦК КПЈ о реорганизацији агитације и пропаганде која је поставила организационе темеље новог апарата. Успостављене су агит-проп комисије, које се стварају уз све партијске комитете, док се у ћелијама и бироима за тај посао одређују појединци. Комисије су даље дељене у више сектора- за штампу и агитацију, теоријско-предавачки, културни, организационо-технички и педагошки, а на челу сваког налазио се руководиоцац. На челу сваког сектора налази се руководиоцац, док комплетном комисијом управља један члан партијског руководства (бироа), који сам није на челу ни једног сектора. Њему су подређени сви руководиоци сектора, сваки посебно и сви скупа, он сазива састанке и саветовања најмање једном седмично, у посебним околностима како сматра да је неопходно.⁴⁷

Сваки руководиоцац сектора имао је јасно одређене дужности, тако су нпр. дужности руководиоца културног сектора биле да даје иницијативу и смернице за организовање и развијање читавог културног живота, рад позоришта, биоскопа, одржавање књижевних и културних приредби, изложби, издавање књижевних часописа итд, а такође и да води избор дела која ће се штампати, приказивати и слично.⁴⁸ Апарат Агитпропа требало је да каналише све тежње становништва за културним животом и да спречи сваки покушај уплива непријатељских елемената у нову југословенску мисао.

Упоредо са стварањем агитационо-пропагандног апарата у Партији почело је и његово организовање у државном апарату и масовним организацијама. Партија је у Министарству просвете, ТАНЈУГ-у, Дирекцији за информације, у радио станицама широм земље, у филмској и издавачкој делатности обезбедила своје руководство. При АФЖ-у формирана је секција за пропаганду, у УСАОЈ-у културно-просветна одељења попуњавају представници СКОЈ-а, а НФ добија посебне секторе за штампу и агитацију.⁴⁹

На врху овакве организације налазила се Упрва за агитацију и пропаганду при ЦК КПЈ, скраћено и познатије као Агитпроп. Иако званично само "саветодавни орган"

⁴⁷ Бранка Докнић, Милић Ф. Петровић, Иван Хофман, *Културна политика Југославије 1945-1952, Зборник докумената књ.1*, Београд 2009, стр. 118.

⁴⁸ Љ. Димић, *нав. дело*, стр. 37.

⁴⁹ *Исто*, стр. 39-40

функција коју је Агитпроп имао на пољу културе, идеологије, агитације, просвете најзначајнија је у целој држави. На челу одељења се налазио Милован Ђилас, главни организатор и носилац идеолошко-политичког и теоријског рада у КПЈ. Његови сарадници били су проверени комунисти, партијски радници и учесници НОБ-а. Секретар Агитпропа био је Стефан Митровић, на челу сектора за културу Радован Зоговић, Владимир Дедијер⁵⁰ за штампу, Борис Зихерл⁵¹ идеологију, а Саша Божовић за архитектуру.⁵²

Одлуке Агитпропа, дате и као најблажа препорука, аутоматски су извршаване, нарочито је то карактеристично за ниже партијске комитете, где влада уверење да Агитпроп доноси одлуке, пресуде, врши надзор и цензуру и решава теоријска питања. Овакав став одговара реалној ситуацији иако Агитроп није институција државе, формално нема извршну власт, али његови ставови, услед испреплетаности Партије и државе, прерастају у директиве.⁵³ Ово тело било је део општег механизма организације Партије, а њена фактичка позиција остварена је због монополског положаја КПЈ у систему власти, начина рада КПЈ у послератном деловању, као и у присуству у Агитпропу Милована Ђиласа, члана Политбироа.

Контрола директива Агитпропа вршена је преко комуниста запослених у установама, школама, заводима, новинама, праћењем програма радио станица и новина. Неписано је правило да су осетљиви текстови ношени у Агитпроп на преглед и контролу. Чак и међу истакнутим писцима и културним делатницима постојала је свесност о свеprisутности овог тела, што је водило до цензуре а на крају тог процеса и аутоцензуре, као крајњег интелектуалног поробљавања. Са друге стране, у име државе, као надзорни и координациони орган, основан је Комитет за културу и уметност. Комитет је стајао над институцијама које су требале спроводити југословенску културну политику: Државни

⁵⁰ Владимир Дедијер је југословенски политичар и историчар, члан КПЈ од 1939. године, учесник НОБ-а, уредник "Борбе", члан ЦК СКЈ, писац Прилога за Биографију Ј.Броза Тита. Политички активан до 1954. године када се после оптужби да је близак Ђиласу и суђења повукао и бавио историјском науком.

⁵¹ Борис Зихерл-Члан КПЈ од 1930. године, у међуратном периоду хапшен због комунистичке активности, провео на робији 4 године у затвору у Сремској Митровици. У току рата био на челу Агитпропа ЦК КП Словеније, а од октобра 1944. године члан Агитпропа ЦК КПЈ. По ослобођењу једно време био је уредник *Борбе*, затим, председник Комитета за науку и школство у влади ФНРЈ. Члан ЦК КП Словеније од 1948. а од 1952. године и члан ЦК КПЈ.

⁵² Б. Петрановић, *Социјалистичка Југославија 1945-1988*, стр. 125.

⁵³ Р. Пековић, *нав. дело*, стр. 17.

издавачки завод Југославије, Државна штампарија, Завод за заштиту ауторских права, ДФПЈ, Државна централна библиотека, Државно предузеће Југословенска књига.⁵⁴

Прва пленарна седница одржана је 3. и 4. јула 1946. године у репрезентативном саставу, на чијем челу је као председник Владислав Рибникар, секретар Владо Мађарић, чланови: Милован Ђилас, Радован Зоговић, Марин Франичевић, Иво Андрић, Мирослав Крлежа, Меша Селимовић, Антон Аугустинчић, Скендер Куленовић, Бојан Ступица, Александар Вучо, Чедомир Миндеровић, Боривоје Јерковић, Јован Мариновић, Ђурађ Бошковић, Јосип Хорват, Оскар Данон, Ђоре Клеменчић и Блаже Конески.⁵⁵ Однос Комитета према министарствима изједначен је са односом савезних и републичких министарстава, тј министарства су обавезна да спроводе директиве Комитета. Расправљало се о нужности оснивања институција културе, награда, о материјалном стању институција и нарочито уметника. Да би се стекао увид у рад републичких установа културе савезни комитет је донео одлуку да сви републички комитети шаљу месечне извештаје о свим дешавањима и будућим плановима.⁵⁶ На седници је конституисан Комитет и председништво, које поред председника и секретара чине Р. Зоговић, М. Селимовић и Б. Јерковић.⁵⁷

Комитет за културу и уметност донео је одлуку о додели годишње награде истакнутим уметницима. Тиме су јавности њихова дела представљена као узор, са једне стране, а са друге, награда је дала подстицај уметницима и материјално им помогла. Први пут додељена је за 1946. годину а сви добитници били су најзвучнија и најзначајнија имена тадашњег уметничког стварања, док су награде додељене у свим уметничким областима. Зоговићева Пјесма о биографији друга Тита, заједно са И.Г. Ковачићем, О. Жупанчићем, М. Бором и С. Куленовићем, добила је прву награду за поему године.⁵⁸

Комунистичке власти поставиле су као један од основних циљева подизање културног нивоа становништва, па је тако Први петогодишњи план међу приоритете

⁵⁴ Б. Докнић, *нав. дело*, стр. 72.

⁵⁵ Бранка Докнић, Милић Ф. Петровић, Иван Хофман, *Културна политика Југославије 1945-1952, Зборник докумената књ.2*, Београд 2009, стр. 40.

⁵⁶ Б. Докнић, *нав. дело*, стр. 72-73.

⁵⁷ Б. Докнић, М.Ф. Петровић, И. Хофман, *Културна политика Југославије 1945-1952, Зборник докумената књ.1*, стр. 340.

⁵⁸ Архив Југославије, Комитет за културу и уметност, 314, Ф-1.

уврстио и потпуно отклањање неписмености. Описмењавање и основно просвећивање било је део широког покрета за свеопшти економски и друштвени преображај земље, носећи у себи идеју јачања идејног и политичког утицаја комунистичке класе. Организовани су аналфабетски течајеви, отворани домови културе, народне библиотеке и читаонице. Тадашњи Агитпроп је још у току рата почео са организовањем аналфабетских течајева, које су похађали они који су по годинама превазишли редовно школовање. После рата у организацију аналфабетских течајева укључио се и Народни фронт, АФЖ, југословенска војска, чак је и на радним акцијама вршено описмењавање. Ради популаризације и пропагирања аналфабетских течајева утврђен је дан борбе за сузбијање неписмености, 22. април, Лењинов рођендан. Штампa је писала о борби против неписмености, издаване су брошуре, плакати, итд. По завршетку аналфабетских течајева, многим полазницима омогућено је да наставе просвећивање и културно уздизање кроз друге врсте течајева. Нарочиту пажњу Партија је поклањала садржајима који су коришћени у току течајева, јер се преко њих вршио утицај на свест људи. Идеолошки мотиви у борби против неписмености стварали су од ње виши значај од просветног и општекултурног-продирање и ширење идеологије КПЈ.⁵⁹

Постављање темеља нове државе, њено грађење и обнављање било је императив нове власти, у чији су програм уткани великим делом и млади људи, "материјал склон обликовању", и на који је требало извршити "прави" утицај како би постали пожељан део друштва. За образовање и васпитање омладине било је задужено, Министарство просвете, потпомогнуто радом Комитета за културу и уметност, и наравно Агитпропа. Рад на стварању нове интелигенције, неизоставно је наметао уређење рада универзитета. Према оцени Агитпропа стари наставници нису марксисити, треба их заменити новим младим кадром, васпитаним у духу марксизма-лењинизма.⁶⁰

Најважније средство утицаја у агитацији и пропаганди била је партијска штампа, у првом реду лист *Борба*, а затим и *Политика*. Велики део чланака у *Борби* изашао је из пера људи коју су радили у Агитпропу, писни не само на тему идеологије и културе, књижевности, већ и политике, обнове земље, тренутних догађаја које је требало

⁵⁹ Б. Докнић, *нав. дело*, стр. 53-55. И Љ. Димић, *нав. дело*, стр. 129-133.

⁶⁰ Архив Југославије, фонд ЦК СКЈ, Идеолошка комисија, 507, VIII, II/2-б-3.

растумачити, представити „на прави начин“ итд. На њихове састанке позивани су уредници *Борбе* и *Политике*, добијали "савете" и смернице о томе како ће се и шта писати у новинама, како ће бити уређене, шта треба истаћи и похвалити а шта критиковати.⁶¹ Директивне чланке, обајвљиване у *Борби*, по захтеву Агитпропа, требало је прорађивати на партијским састанцима и предузимати мере за њихово спровођење у живот. Требало је тумачења из директивних чланака учинити приступачним и разумљивим широким народним масама.

Пропаганди кроз радио и филм давана је велика пажња. Међу основним задацима петогодишњег плана било је увећање броја радио-апарата кроз покретање самосталне радио индустрија. Програм на радију контролисан је из Агитпропа, састојао се од сталног емитовања једностраних, службених вести.⁶² Кроз радио-програм спровођена је и културна политика. Програм Радио-Београда имао је пет емисија о култури у којима се говорило о културним задацима, отварању и затварању позоришних сезона, књижевним часописима, социјалистичкој култури, читани поједини чланци и расправе итд.⁶³

КПЈ је у филму видела највеће средство пропаганде и просвећивања. Сви послови везани за закупљивање филмова из иностранства, право цензуре домаћих и страних филмова ишли су кроз Државно филмско предузеће Југославије. У земљи се није могао приказати ниједан филм који није прошао преглед Цензорског одељења ДФПЈ. Агитроп је инстистирао на продирању филма међу масе, сељаке и раднике, приказивање "добрих" филмова, у првом реду совјетских, као и спречавање приказивања старих предратних и окупационих филмова. Да би филм стигао до многих места где није било биоскопа формиран су покретни биоскопи, а као најпогоднији показали су се они у железничким вагонима.⁶⁴

Први југословенски послератни филм приказан је маја 1947. године, чија је тема народноослободилачка борба. Годину дана пре изласка филма Славица, у Југославији је представљен филм о борби југословенских народа, под називом У горама Југославије,

⁶¹ Архив Југославије, фонд ЦК СКЈ, Идеолошка комисија, 507, VIII, II/2-6-1 и II/2-6-9.

⁶² Б. Петрановић, *Социјалистичка Југославија 1945-1988*, стр. 139.

⁶³ Љ. Димић, *нав. дело*, стр. 146-147.

⁶⁴ Б. Петрановић, *нав. дело*, стр. 140-141.

сниман по одлуци совјетског врха. Том приликом у Београд су дошли, 1945. године, совјетски представници да се договоре око снимања. Тито је, као главни лик у филму, био упићен у све и сложио се да се филм сними. За све помоћи око сценарија, помоћног особаља, смештаја и исхране био је задужен Радован Зоговић и чланови Агитпропа. По речима Ђиласа, филм је по много чему био промашај. Тито је био веома незадовољан када је видео филм и своју, садржински и историјски подређену улогу. Зоговић је филм сматрао промашајем, нарочито уметничким. Филм није успео код публике, а ни критичаре није одушевио, упркос њиховом искреном идеолошком и политичком поистовећивању са СССР-ом.⁶⁵

Књига је била важно оружије револуционарне борбе, а са порастом писмености растао је и њен значај. Издавање и штампање књига после рата није одмах у целости пало на терет државе. Издавачку делатност регулисао је Закон о штампи, донет у јесен 1945. године, који је у неколико наврата допуњаван и мењан. Главна установа за издаваштво био је Државни издавачки завод Југославија (ДИЗЈУГ). Поред рада државних издавачких предузећа и књижара деловала су и приватна, међутим, и поред права на рад и постсојање, услови приватних издавача стално су се погоршавали. У приватним књижарама продаване су књиге приватних издавача и она издања која су штампана предратном и ратном времену, а нису била забрањена. Приватне издаваче Партија је видела као центар одакле се могла ширити пропаганда и идеологија супротна КПЈ, због чега она тежи да укине приватну издавачку делатност.⁶⁶ У штампи је константно вођена кампања против њиховог "непријатељског рада", а Уред за цене је добио задатак да им умањује цене књига како би економски пропали.⁶⁷ Кампања у штампи појачана је током 1948. године, а за циљ је имала припрему јавног мњења за другу национализацију, до које је дошло следеће године. Тиме је држава укинула или преузела преостале приватне издаваче, концентришући у својим рукама сав културни утицај који је долазио кроз штампану књигу.

Цензорски систем који је остварен над издавачком, и осталим сферама уметничког деловања био је предмет расправа и критика међу многим ствараоцима, а не мали број дела није угледао светлост дана због овакве политике, чиме је овај период ушао у

⁶⁵ Милован Ђилас, *Власт и побуна*, Београд, 1991, стр. 71-72.

⁶⁶ Љ. Димић, *нав. дело*, стр. 153-156.

⁶⁷ Архив Југославије, фонд ЦК СКЈ Идеолошка комисија, 507, VIII, II/2-6-4.

литературу као уметнички најсиромшнији. Са друге стране утицај власти, догматских начела, доживео је врхунац.

Међутим, и поред оштре и свеобухватне контроле, овај систем, као и сваки други, није успео да подјарми све ствараоце. Једно од таквих острва "реакције" било је младо друштво студената и Симине 9а. Ту су студенти Ликовне академије Миодраг Поповић, Петар Омчикус, Миодраг Бата Михаиловић, студенти историје уметности Војислав Ђурић, Дејан Медаковић, Мирко Борота, студент филозофије Михаило Ђурић, лингвистике Павле Ивић, књижевности Борислав Михајловић и други. Многи од њих постали су истакнути делатници у својим областима, професори и чланови САНУ. Поред тога што су били наклоњени левим идејама, неки и скојевци, нису се уклапали у тадашња културна струјања и наметнуте услове пропагандног стварања. Група сликара из Симине 9а уз колеге са Ликовне академије Милету Андрејевића, Веру Божицковић, Љубинку Јовановић и Косару Бокшан- сви из класе професора Ивана Табаковића, не налазећи инспирације у задатим темама, "одбегли" су у Задар да сликају по сопственом изразу. Тако је настала чувена Задарска група. Повратак у Београд почетком јесени 1947. године није значио и наставак студија. За своју самовољу, декадентизам и анархизам, кажњени су избацивањем са Академије. Касније су помиловани и дозвољено им је да наставе студије, сви осим Миодрага Поповића који је избачен за стално.⁶⁸

Исте године када се формирала Задарска група, приватним средствима у једној од преосталих приватних штампарија, штампана је збирка песама Б. М. Михиза, ретка реч која је успела тих година да изађе а да је уперена против нове власти и њене културне политике. Жестоку критику није доживела јер је Агитпроп, у првом реду Зоговић, одлучио да нема потребе дизати велику буку и давати јој превише пажње.⁶⁹ Свакодневно понављање потреба и обавеза на борбу са непријатељским елементима, реакционарима, декадентима, показатељ су неслагања и одступања од званичне линије. Кроз оно мало канала које Партија није успела да затвори изашло је неколико сведочанстава која говоре о тенденцијама у друштву супротним социјалистичком реализму.

⁶⁸ Борислав Михајловић-Михиз, *Аутобиографија о другима*, Београд 1992., стр. 232-243.

⁶⁹ Исто, стр. 245-247.

Како су се ствари одвијале, по питању текстова, брошура, књига и објављивања истих, описао је сам Зоговић у својим забелешкама неколико страна посвећује нашем чувеном писцу и нобеловцу, Иви Андрићу, са којим је у првих неколико поратних година био често у контакту. Наиме, једном приликом Андрић тражи од Зоговића да узме на читање нову приповетку, коју је написао, па да му да критички суд. Уз то Зоговић се жали да му је преко главе читања и преправљања туђих текстова, чланака, политичких говора и изјава; "Разни писци, старији и млађи, од Ота Бихаљија до Мира Алечковић, Оскара Давича и Владимира Черкеза, доносили су ми своје рукописе, своје путописе, приповјетке, збирке пјесама, поеме, студије, тражили да их прочитам, дам мишљење..."⁷⁰ Цензура је била присутна у свим сегментима културе и уметности, нарочито је карактеристична за период о коме је реч, и била је оштра и свеобухватна. Управо поред речи оштра стоји име Радована Зоговића. Сведочанство о овом феномену оставио је и Марин Франичевић, члан Агитпропа у Хрватској, истичући појаву да су уредници културних рубрика све важније чланке и критике доносили у Агитпроп на читање.⁷¹

"Жданов" југословенске културе

У раздобљу о коме говоримо КПЈ је активно настојала искористити културу за политичке и идеолошке циљеве, прописујући одговарајућу форму и садржај и строго ограничавајући израз који није био у служби тог циљ. Дешавања у култури прве земље социјализма имала су пресудан утицај на југословенску уметност, а посебно на оне њене представнике који су се духовно формирали у време процеса бољшевизације КПЈ. Фронт нове социјалне уметности, који делује под директним утицајем Партије, истиче своје схватање и намеће га, као једино исправно, целом покрету. Он прихвата културу и уметност као део револуционарне борбе, подређене идеологији и циљевима КПЈ. Култура и уметност постале су оруђе идеологије и пропаганде. Уметници и књижевници, представљани су као "инжењери душа", управо према совјетском моделу, чији је утицај до 1948. године, неприкосновен. Тај утицај простирао се у Југосавији на разне начине: превођењем совјетских дела из науке, уметности, књижевности, архитектуре, кроз

⁷⁰ Р. Зоговић, *нав. дело*, стр. 11-112.

⁷¹ Р. Пековић, *нав. дело*, стр. 17.

штампу, литературу, музику, позориште, филм, школовањем у СССР, гостовањем совјетских научника, књижевника, драмских уметника, играчких ансамбала, кроз књижевне вечери, концерте, предавања, учење руског језика у школи. Културна размена вршена је и подстицана кроз друштва са сарадњу која су оснивана како на ниво целокупне државе тако и република.⁷²

На подстицај КПЈ група напредних интелектуалаца, културних радника и научника формирала је Друштво за културну сарадњу Југославија-СССР, још средином јануара 1945. године, а покушаји прављења сличног удружења датирају још и пре рата. Председник је био Родољуб Чолаковић, а Зоговић члан управе.⁷³ Од новембра почиње да излази и часопис Југославија-СССР. Уследило је формирање друштава за сарадњу и са другим земљама. Зоговића срећемо као потпредседника Друштва за културну сарадњу Југославија-Бугарска и Југославија-Албанија.⁷⁴

У послератном периоду култура и уметност нису се развијале самостално и независно, већ је њен развој био условљен потребама државе, на тај процес силовито су утицали општи историјски, друштвени и политички чиниоци, чија су усмерења увек изазивала одговарајућа кретања у културном животу и стваралачкој енергији Југославије. Након ослобађања у Југославији настају потпуно нови услови за књижевни и теоретски рад. Социјалистички реализам није нека нова формула настала револуцијом или после револуције, већ је то ново име за једну стару оријентацију коју познајемо под именом „нови реализам“. Због тога имају право најзначајнији теоретичари и пропагатори социјалистичког реализма, Ђилас, Зоговић, Јован Поповић, Миндеровић, Зихерл, Франичевић, и многи други, када упорно истичу да теорија социјалистичког реализма није без традиције јер се она ослања на нови реализам, међуратно наслеђе и посебно на тезе „Књижевних свесака.“ Постоји дакле чврст континуитет једне те исте уметничке теорије и праксе. Социјалистички реализам, форма новог реализма, облик је партијности уметности: преко њега партија остварује на плану уметности своју политику и идеологију. У социјалистичком реализму главне тезе новог реализма још се тачније прецизирају. За

⁷² Љ. Димић, *нав.дело*, стр. 164-165.

⁷³ Б. Докнић, М. Ф. Петровић, И. Хофман, *Културна политика Југославије 1945-1952, Зборник докумената књ.2*, стр. 278.

⁷⁴ Р. Зоговић, *Постајање и постојање*, стр. 57.

разлику од новог реализма, социјалистичком реализму помаже целокупна друштвена и духовна структура доба: то време живи у знаку обавеза и задатака.⁷⁵

Истичући своју концепцију света као концепцију оних који су своје животе дали за ову земљу, Партија у ствари дисквалификује све оне који њену идеологију доводе у питање. Социјалистички реализам као саставни део партијске идеологије осуђује антиреалистичке појаве: формализам, декаденцију, субјективизам, антихуманизам, психологизам, конструктивизам, ирационализам, песимизам. Југословенски социјалистички реализам је најпотпуније обележио таквим осудама Радован Зоговић, али је погрешно сматрати да је он створио тај тип осуде. Он му је само дао најчистији и најпотпунији облик. Ласић у деловању Зоговића види дељење лекција уметницима-безобзирних, самовољних и ничим основаним, које не имплицира теорија социјалистичког реализма већ их имплицира беснило Радована Зоговића.⁷⁶

Крајем 1946. године одржан је Први конгрес књижевника Југославије, први скуп те природе у историји југословенских народа. Нова власт је у овом удружењу нашла још једног помоћника у подржавању и ширењу социјалистичког реализма. Реферат о Статуту Савеза књижевника поднео је Иво Андрић, који је као познати писац, истакнут на место председника, а у реферату наглашава "ми књижевници све што знамо, умемо и можемо стављамо на располагање земљи и народу"⁷⁷ Центар Конгреса је главни реферат под насловом "О нашој књижевности, њеном положају и њеним задацима данас", дело Радована Зоговића, потпредседника Савеза, и састоји се из три дела. У првом делу се говори о историјским дешавањима у земљи и свету последњих година, борби СССР-а и народа Југославије, други је посвећен обради тих догађаја у нашој књижевности, док трећи доноси најбитније задатке и обавезе наше књижевности, говори о објективним и субјективним условима рада и могућностима књижевника и југословенске књижевности.⁷⁸

У току рата народи Југославије, каже Зоговић, створили су нову власт, "дубоко народну и дубоко демократску", "рађала се и коначно је остварена нова југословенска

⁷⁵ S. Lasić, *nav.delo*, str. 246-248.

⁷⁶ *Isto*, str. 267.

⁷⁷ Р. Пековић, *нав. дело*, стр. 29.

⁷⁸ *Борба*, Београд, 18. 11. 1946.

држава, република новог типа" са уређењем "много бољим и праведнијим за најшире народне масе". Поред нове државе народ је изнедрио и нови тип човека, "човјека племенитог и истрајног, родољуба и хуманисту, бескрајно оданог слободи и напретку своје земље и прогресивног човјечанства. Тај човјек је био носилац наших досадашњих успјеха, он је гаранција успјеха у новим настојањима и потхватима, прва клица и први знак шире обнове нашег човјека, преображаја људских односа".⁷⁹

Други део описује књижевне домете током рата, раздвајајући две целине, прву, профашистичку са правом осуђује, где се јавља сарадња појединих писаца са окупатором и другу, антифашистичку, везану за НОП. И поред рата књижевност се развијала "јер се све успешније развијала и Народноослободилачка борба, јер су књижевници стицали борбена и књижевна искуства". Набраја дела и њихове ауторе истичући велики допринос који су дали ослобођењу земље и револуцији. Ослобођењем земље књижевна делатност је постала шира, живља и разноврснија, "књижевни живот очишћен је од људи који су издали и књижевност и домовину". Објављују се дела писаца-партизана настала у рату и убрзо по ослобођењу, старих, некомпромитованих, писаца који су наставили да стварају под окупацијом, као и нових писаца-почетника. Међутим, и поред нових дела, од којих нека имају велику уметничку вредност, Зоговић истиче да то није довољно- "наша литература заостаје за нашом савременом стварношћу".⁸⁰

Најзначајнији, трећи део, Зоговићевог реферата говори о задацима и обавезама наше књижевности и наших књижевника, следи да је на њима да представе нашем народу његова дела и достигнућа, велики задатак да "умјетнички, широко и живо, одрази нашу савремену историју, њена тешка и славна поглавља, наше друштво, савременог човјека". Зоговић поставља теме о којима се треба писати, мора писати, у ком правцу писци треба да размишљају и одакле да црпе инспирацију. Књижевност заостаје а требала би да "претиче данашњицу, корачајући на челу народа, завирујући у будућност, показујући народу пут његова развитака". Треба осликати ликове хероја, сељака из рата, ликове освајача и издајника-реакционара, стварност и искуства Народноослободилачке борбе, послератну обнову и изградњу. У наставку се истиче потреба за развијањем свих

⁷⁹ Исто.

⁸⁰ Исто.

књижевних родова, а нарочиту пажњу треба посветити критици и драми, које заостају за другим гранама књижевности. Драматичари пред собом имају хероје ослободилачког рата, хероје великог рада на обнови земље, њих треба да представе свету.⁸¹

Представљајући писцима задатке и обавезе, Зоговић, затим, даје и оквир у коме се задаци могу испунити на прави начин, односно каква књижевност одговара напретку земље и саме књижевности, а како каже "нама се чини да је то реалистичка књижевност, и то -у нашим условима- реалистичка књижевност са неизбежним елементима романтизма". Услови књижевног рада су се побољшали и константно се побољшавају, како напредује и обнова и развој целе земље. Материјално стање књижевника се стабилизovalo, великим делом уз помоћ државе и институција, њихов број је велики и расте афирмисањем младих књижевника. За крај је оставио питање могу ли југословенски књижевници извршити свој задатак- "да широко кажемо нашем народу шта је све урадио и шта је све кадар још да уради"? Одговор је стигао у форми новог питања: "можемо ли да то не извршимо?", из чега проистиче да се, као што је у више наврата и наглашавано у реферату, то мора и треба урадити, то је дужност и обавеза.⁸²

По окончању Конгреса делегацију књижевника, примио је Јосип Б. Тито. Разговарало се о значају Конгреса и проблемима нове књижевности о којима је било речи и на самом Конгресу. Тито истиче и јединство књижевника и њихову велику улогу у новој Југославији да "овјековјече велику историјску епоху кроз коју смо прошли", као и да својим делима утичу на формирање карактера нових људи. Говорећи о темама које треба обрађивати, Тито користи и исту терминологију као Зоговић – ми "морамо" дати књижевне документе о овоме што се збива. Такође, Тито ставља, уметнички дојам у други план. Треба писати, стварати, ако дело и није велике уметничке вредности нико неће замерити. Као једну врло важну ствар у литератури он истиче братство и јединство наших народа и где год је то погодно треба га подвући.⁸³

Овај период карактерише појава неколико значајних чланака и расправа у којима се истичу и намећу партијска, харковска учења. Крај 1946. године донео је реферат на

⁸¹ Исто.

⁸² Исто.

⁸³ Борба, Београд, 20.11.1946.

Оснивачком конгресу Савеза писаца, а следећа година значајну критику зборника Примјери из књижевности за осми разред гимназије, који је саставио Вице Заниновић, а одобрило Министарство просвете НР Хрватске. Критике на овај зборник написао је Зоговић, а чланак изашао прво у Борби под називим Примјер како не треба правити "Примјере из књижевности"⁸⁴, убрзо и као брошура, штампана на оба писма. Само ћирилично издање достигло је тираж од 10.000 примерака, што сведочи о директивној намени чланка. Пре објављивања чланак су прочитали и Тито и Ћилас, и у потпуности га одобравали, иако Ћилас сматра да је чланак имао неке крутости, нееластичности и испуњен догматиком.⁸⁵

Зоговић истиче посебност оваквих зборника који треба да буду помоћно средство за "одгајање здраве, борбене, културне и хуманистичке омладине". Напада Заниновића што несхвата или негира континуитет између предратне и књижевности народноослободилачке борбе, која је само "наставак предратне наредне реалистичке књижевности" из чега излази порицање целокупне напредне књижевности између два рата.⁸⁶ Када је реч о писцима, негодује се, како се поред имена Максима Горког могао наћи један Владимир Видрић, Драгутун Домјанић или Тин Ујевић. За Зоговића то је "покушај измирења здраве и реалистичке књижевности са декадентном и антиреалистичком, идејне са формалистичком, мрачњачке са револуционарном"...⁸⁷ Нарочит гнев код Зоговића изазива појава поезије Тина Ујевића у зборнику, коме супротставља Густава Крклеца, кога нема у зборнику, за кога сматра да је талентован бар као Ујевић, али не тако мрачан и декадентан. Поред лоше патетичне, мистичне поезије и натегнутог, немоћног стиха, још више Тину Ујевићу пребацује држање током рата. Он је, каже Зоговић, осрамотио звање књижевника, а ипак је уврштен у овај зборник као неко на чијем примеру "наша омладина треба да се учи како се постаје човек".⁸⁸

Друга половина чланка је уводника и бележака о писцима, представе владајућих друштвено-политичких односа крајем 19. и почетком 20. века и представе

⁸⁴ *Борба*, Београд, 08. мај 1947.

⁸⁵ В.Калезић, *нав. дело*, стр. 247.

⁸⁶ Радован Зоговић, *На попршту*, Подгорица 2007, стр. 286-287.

⁸⁷ *Исто*, стр. 285.

⁸⁸ Р. Пековић, *нав. дело*, стр. 44-45.

развоја књижевности тих година. Уредника и његове сараднике оптужује за незнање како историјских појмова тако и криве слике саме историје односа друштвених класа. Нарочито истиче закључке Јосипа Шкавића, његово незнање и лоше представљање развоја социјалистичке напредне књижевности, сликајући целокупну литературу као буржоаску која се револуционизира. Спомињући часописе и представнике дадаизма, зенитизма, надреализма, "приказујући све то блато, ту гњилеж" састављачи "Примјера" бацили су се "блатом на читаву нашу културу, понизили су нашу омладину којој су намијенили свој зборник, прошверцовали су у наше школе гњило црноберзијанско месо буржоаске декаденте"⁸⁹

На крају Зоговић, подстакнут Ујевићевим "Испитом савјести" изјављује: "Стид нас је пред нашом земљом, културом, борбом, омладином, пред самим собом. Стид нас је што у нашој земљи још увек могу да се појаве књиге као "Примјери из књижевности" и не само да се појаве, него и да буду одобрене као школска књига за омладину нове Југославије! А наш стид јесте и мора бити гнев, окренут против свих виновника и узрока стида!"⁹⁰

Стил, форма, начин изношења Зогиновићевих ставова условљен је неопходношћу подређивања уметничког стварања дневно-политичким потребама. Упрезањем уметности у зацртани циљ, који треба што пре досегнути, изнела је на површину велику дозу вулгарности и крутости. Ласић коментаришући осуду "Примјера" истиче Зоговићево беснило, насртљиви, арогантни, аутократски тон.⁹¹

Из штампе 1947. године излазе две Зоговићеве књиге, збирка књижевних и политичких чланака *На попришту*, и збирка песама *Пркосне строфе*.⁹² Скуп чланака у књизи *На попришту*, постао је најбитнији уџбеник критичара, пример и узор како се треба бавити уметничком критиком, поставка онога шта јесте а шта није циљ критике. Критиком се усмеравао уметнички и културни живот, арбитрирало у свим питањима уметничког стваралаштва, такорећи била је инструмент партијске политике. Агитпроп је имао потпуну контролу над критиком, дајући јој тон директиве, приступ проблему, речник, одређујући

⁸⁹ Р. Зоговић, *На попришту*, стр. 309-310.

⁹⁰ *Исто*, стр. 312.

⁹¹ S. Lasić, *nav. delo*, стр 267.

⁹² Р. Зоговић, *Постајање и постојање*, стр. 57-58.

тако степен важности критикованом делу или појави.⁹³ На примеру "Пркосних строфа" може се видети колико је тешко било Агитпропу и комисијама за агитацију и пропаганду да на свим деловима државе, и у свим новинама, успоставе контролу над писаном речју. Наиме, у црногорком листу Победија изашла је "неумјесна" критика ове књиге.⁹⁴

Зоговићев критички стил, који је освојио послератну критику темељи се на методама и логици догматског ждановизма. Примењивао их је и у поменитим рефератим, чланцима, расправама. Од старта негирајући сваку другу могућност критике осим оне коју сам усваја, захтевао је радикалан прекрет и тражио да критика, чак и у тако специфичним уметностима као што су музика и балет, буде превасходно идеолошка, макар и по цену стручности. Према Зоговићу свака уметност, треба да постане идејно оружје и да подигне свест радних људи. Немајући поверења у људе из струке, који су били осумњичени да су затровани формализмом и јаловошћу грађанског интелектуализма, на површину је изнео вулгаризаторско становиште да се критиком, по потреби револуционарне праксе, могу бавити сви револуционарни кадрови, без обзира што немају основних квалификација, јер су кроз рат и изградњу, на војним и политичким дужностима стекли здрав укус и чисту политичку, културну и психолошку основу за поуздано суђење, тако и право да оцењују стварање у уметности. У питањима књижевности где је ипак био на свом терену, Зоговић је своју доктрину спроводио интелигентније и тактичније, мада са једнаком искључивошћу и догматизмом. За њега је критика била нека врста политичког комесара књижевности, дужна да контролише њену идејност. Задатак критике, отуда, није да само објашњава смисао књига и да врши њихову селекцију и класификацију, него и да буде водич, путовођа, пре свега у борби против реакционарне књижевности, каква је била сва књижевност која није била књижевност социјалистичког реализма, створена према теоретијским шемама Максима Горког, Тимофејева и Жданова.⁹⁵

Иако је књижевност била поље где је Зоговић најкомпетентнији, где је давао најјачи утицај, није се ограничавао већ се често могу наћи и његови чланци и коментари у другим гранама уметности. У Борби је објављено неколико његових чланака о

⁹³ Љ. Димић, *нав. дело*, стр. 221.

⁹⁴ Б. Докнић, М. Ф. Петровић, И. Хофман, *Културна политика Југославије 1945-1952, Зборник докумената књ.2*, Београд 2009, стр. 118.

⁹⁵ Предраг Палавестра, *Послератна српска књижевност 1945-1970 и њена историја*, Београд 2012, стр. 97.

београдском балету, а Оскар Данон, диригент и композитор, учесник у НОБ-у, а после рата директор Београдске опере, каже да су чланови Агитпора позивани на генералне пробе, давали сугестије, понекад и забране, чак је једном прилоком морао и да интервенише код Кардеља да се балет Охридска легенда не забрани.⁹⁶ Књижевне новине доносе чланак " Дискусија поводом прве три представе у Југословенском драмском позоришту" у којој учествују поред Агитпроповаца Зоговића и Стефана Митровића, неки од најутицајнијих културних радника, Јован Поповић, Велибор Глигорић, Милан Богдановић, Скендер Куленовић, Ели Финци и Вељко Влаховић.⁹⁷

Није случајно што се дискусија води баш о репертоару ЈДП-а, ово позориште основано је са циљем да буде водеће у Југославији остварујући линију социјалистичког реализма, и његов добар рад треба истаћи. Са друге стране, критиком лоших страна, којих је како дискусија одмиче све више, у режији, глуми, избору репертоара, види се потреба да се добром критиком усмери рад овог, али и осталих позоришта, у жељеном правцу. Митровић истиче да је циљ дискусије указивање добрих и лоших страна представа, затим оцени рад целокупног ЈДП-а, покаже какво треба да буде схватање позоришне уметности, линија и методе рада у свим позориштима Југославије.⁹⁸

Зоговић наводи да треба да "књижевни и позоришни радници-комунисти продискутују о својим дужностима према ЈДП-у, о средствима и начину помоћи коју му могу указати у његовим настојањима да се развије у истинско реалистичко позориште". По њему дискусија има још један виши и шири значај од саме расправе о ЈДП, а то је "још један -и то категоричнији- подстицај за непрекидну и непомирљиву борбу против сваке "широкогрудости" и "паритетности" у идеологији, још један подстицај у борби за нову реалистичку умјетност, за умјетност како је марксисти схватају и какву неодступно траже."⁹⁹ Дискусија се води у тренутцима сукоба са ИБ-ом, припрема за Пети конгрес КПЈ и одише истом жестином, енергијом као и претходни реферати и расправе. Зоговић не одступа од постављених норми, система и речника, зато га Предраг Палаврстра описује као жустрa полемичара, тврдоглава и осорна, човек екстреман и несавитљив, силовитог

⁹⁶ Чланак Југославија је моја домовина, *Е-новине*, 16. фебруар 2016.

⁹⁷ *Књижевне новине*, Београд, бр. 22, 13. јул 1948.

⁹⁸ *Исто*.

⁹⁹ *Исто*.

темперамента, фанатични браниоц вере.¹⁰⁰ Јануара 1949. године у Књижевним новинама штампан је последњи Зоговићев чланак пре бојкота- есеј о слици "Свједоци ужаса" Ђорђа Андрејевића Куна, критикујући идејно-композиционе елементе слике, као и поједине формалистичке ефекте.¹⁰¹

Сукоб са Информбироом

Март 1948. године донео је неколико битних догађаја који су били увод у тачку прелома после које се није могло назад. Иако је Тито још од почетка, и током рата имао поступке на које Ј.В. Стаљин није гледао благонаклоно тек је потписивање Уговора о пријатељству, сарадњи и узајамној помоћи између Југославије и Бугарске уверило Стаљина да Титов "самостални пут", којим је све чешће корачао, мора да се прекине. Када је фебруара 1948. године одржан тројни совјетско-југословенско-бугарски састанак у Москви Тито се није одазао позиву, већ је као изасланике послао Кардеља, Ђиласа и Бакарића. Разлози зашто Тита нема, изговори и оправдања нису имали ефекта. Стаљин овакав поступак није могао да толерише, нити да га схватити друкчије него као увреду.¹⁰²

На проширеној седници Политбироа ЦК КПЈ одржаној 1. марта 1948. године истакнуто место заузима став да се "Југославија мора оријентисати и ослонити само на сопствене снаге", што недвосмислено показује спремност на супротстављање совјетским директивама, и уз одбијање да се совјетском трговинском представнику дају податци о економији земље полако доводи односе две земље до тачке прекида.¹⁰³ Уследило је повлачење совјетских цивилних и војних стручњака из Југославије а мало затим и Писма ЦК СКП(б) која су потписали Стаљин и Молотов, а совјетски амбасадор Лаврентијев уручио Титу 27. марта 1948. године. У мају (4. и 22.) стигла су још два писма на адресу КПЈ од ЦК СКП(б) у којима се мање више потврђује линија првог писма. Притисак који су тада осетили чланови југословенског руководства и врх КПЈ који је био упознат са дешавањима, за разлику од нижих партијских чланова и шире јавности, требао је да

¹⁰⁰ П. Палавестра, *нав. дело*, стр. 96.

¹⁰¹ Р. Зоговић, *На попрштиту*, стр. 123-135.

¹⁰² *1948-Југославија и Коминформ, Педесет година касније*, Београд 1998, стр. 19.

¹⁰³ *Исто*, стр. 163-164.

доведе до смене Тита. Избор је био јасан: Тито или Стаљин.¹⁰⁴ Међутим, како је партијски врх остао уз Тита преостала је само могућност да га сруши Коминформ. Састанку одржаном у Букурешту 28. јуна 1948. године, на који је био позван, Тито није присуствовао. Објављена је Резолуција Информбироа о стању у КПЈ која је била гром из ведрa неба за неупићену већину.¹⁰⁵

Као што се види сукоб је почео тихо али је временом растао и развијао се, заоштравао, да би на крају довео до коначног раскида Југославије и СССР-а. Када је на крају стигла Резолуција Информбироа, није више било дилеме, чланови Партије морали су да се одреде за или против. Неки су одмах заузели јасан став по том питању, док су други „запаили у дилему“. Зоговић спада у другу групу. Чланови Политбиро били су свесни да ће бити потребно време, чак и међу руководећим кадровима, да се другови изјасне, због чега су, може се рећи, имали стрпљења и дали времена свима онима који су мало теже одлучивали.

Када је почетком маја стигло је и друго писмо од ЦК Совјетског Савеза од 4. маја. Ђилас се сreo са Радованом Зоговићем у Народном позоришту и у паузи су почели разговор о совјетском писму, са којим је и Зоговић био упознат. Ђилас каже да је Зоговић био под толико силним утицајем текста да се на њему читовала брижна замишљеност. О писму је рекао: изванредна композиција, прецизан, једноставан стил: Ја мислим да је то писао, или барем редиговао Стаљин. Ђилас се сложио са Зоговићем. О садржају писма је рекао да у њему поред неких нетачности има подоста и тачног. Ђилас сматра да су за Зоговића, нетачности биле споредне, а битно одвајање Југославије, њен критички однос према Совјетском Савезу.¹⁰⁶ Зоговић сам наводи да у писмима ЦК КП има тачно уочених југословенских грешака и да то треба признати.¹⁰⁷

У данима пред Резолуцију почела је да ради и комисија која је требала да састави нови програм КПЈ. Чланови комисије били су Ђилас, Борис Зихерл, Стефан Митровић и Зоговић. У току рада дошло је до сукоба Ђиласа са једне стране и Зоговића и Митровића

¹⁰⁴ Исто, стр. 21.

¹⁰⁵ Исто.

¹⁰⁶ М. Ђилас, *нав. дело*, стр. 160.

¹⁰⁷ Р. Зоговић, *Постајање*, стр. 119.

са друге, око питања интернационалних обавеза КПЈ. Револтиран, Зоговић је напустио комисију.¹⁰⁸

Један интересантан податак о односу између Зоговића и Ђиласа доноси Владимир Дедијер, који каже да је Ђилас због своје личне нетрпељивости, и према Зоговићу и према Митровићу, допринео да се њих двојица подведу под категорију ибеоваца. То је учинио, каже Дедијер, из освете, јер су они негативно оценили један Ђиласов роман, рекавши да ништа не вреди.¹⁰⁹ Са друге стране и Ђилас оптужује Дедијера да је био против њих двојице. Према његовим речима Дедијер му је лично рекао за њих двојицу да су присташе Информбироа и да шире „свакојаке капитулантске и издајничке теорије“. Ђилас се слагао са Дедијеровим запажањима, али му је рекао да „треба бити стрпљив, јер све се то још дискутује, ишчишћава, па треба причекати“.¹¹⁰ Однос између Зоговића и Ђиласа погоршао се у другој половини 1948. године, имали су несугласица и њихова сарадња, осим око припрема за V Конгрес КПЈ, текла је отежано, али је Дедијерова оптужба неозбиљна и тешко се може ставити у контекст претходних и будућих догађаја.

Ситуација око Зоговића и његов однос према Резолуцији Информбироа Ђилас наводи као карактеристичан пример међу комунистима интелектуалцима, међу којима је много оних којима је било тешко да се сврстају на само једну или другу страну. Међу њима је и Стефан Митровић, који је сарађивао са Зоговићем у Агитпропу, Марко Врањешевећ, песник, Борис Зихерл и многи други. Прва двојица имала су тешке судбине, били на Голем отоку, где су психички оболели. Зихерл се на време покајао.

Пети конгрес КПЈ

Температура око сукоба са СССР-ом расла је, ситуација постајала све тежа и нејаснија, поделе у КПЈ све израженије, па је било неопходно показати јединство Партије и њених ставова. На седници одржаној 20. маја 1948. године Планеум ЦК КПЈ донео је

¹⁰⁸ Исто, стр. 120.

¹⁰⁹ Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, Beograd, 1984, str. 453.

¹¹⁰ Ђилас, нав. дело, стр. 161.

одлуку о сазивању V Конгреса КПЈ који је почео са радом 21. јула, у Београду.¹¹¹ Избор делегата за Конгрес организован је и контролисан из ЦК Југославије и републичких, односно покрајинских комитета, али се на њему појавило и иступало, и неколико делегата присталица Информбироа, који се нису усудили, а неки нису још били ни коначно опредељени, да иступе отворено.¹¹² Ово не делује ни тако необично и тешко објашњиво када се узме у обзир да је Конгрес требао да покаже јединство КПЈ. Циљ Конгреса био да се докаже правоверност КПЈ, пружи подршка руководству уз истицање улоге и доприноса југословенских комуниста светском комунистичком покрету. У уводнику "Борбе" од 21. јула покушава се потврдити и блискост Југославије комунистима других земаља речима: "интереси наше земље идентични су у свим међународним питањима са интересима свих земаља народне демократије, са интересима сваке од њих посебно, а нарочито су они идентични и уско повезани са интересима братског Совјетског Савеза".¹¹³ У исто време пребацује се кривица због сукоба-"изградња социјализма у нашој земљи, и наша борба на међународном демократском фронту у задње време није била или неће да буде јасна баш онима којима би требало да буде најближа и најјаснија". Званично објашњење гласи да је Конгрес сазван ради анализе досадашњег рада КПЈ, њених успеха и недостатака, као и да је то најбољи начин да се одговори на све оптужбе и клевете. Конгрес је осудио напад на КПЈ уз закључак да је критика ЦК СКП(б) нетачна, неправилна и неправедна, што је између осталог и мото целог Конгреса.¹¹⁴

На V Конгресу поред говора који је одржао 25. јула, Зоговић је био и члан редакционе комисије и изабран за кандидата за члана ЦК КПЈ. Реферат Радована Зоговића, "О једној страни борбе за нову, социјалистичку културу и умјетност", истиче становиште да је КПЈ чврсто усвојила лењинистички принцип партијности литературе, који сада примењује и у пракси. Савременој домаћој књижевности дата је висока оцена, Зоговић сматра да је наша књижевност "чистија од декаденције и формализама него иједна друга грана наше умјетности" и да у борби за социјалистички реализам, у теоријској и практичној борби, "наша књижевност стоји на челу свих осталих врста

¹¹¹ *Борба*, Београд, 25. мај 1948.

¹¹² Ђилас, *нав. дело*, стр. 171.

¹¹³ *Борба*, Београд, 21. јул 1948.

¹¹⁴ *Исто*.

данашње уметности".¹¹⁵ Позориште, сликарство, вајарство, музика направили су такође велики напредак али остатака и рецидива декаденције и формализма даље има, нарочито у архитектури. Ову похвалу домаћој књижевности, треба сагледати у склопу тренутне ситуације и потребе да се заузме одбрамбена позиција, покаже испавно становиште политике КПЈ и доследност југословенских комуниста у спровођењу стаљинистичког концепта културне политике у тренутку напада ИБ-а.¹¹⁶

Највећи део свог говора Зоговић је посветио борби и значају борбе против штетних утицаја који долазе са запада Европе и из Америке, против утицаја буржоаске реакције на нашу културу, против декаденције, формализма и лажног новаторства, а за нову социјалистичку културу и уметност, понављајући тако већ изречене ставове из ранијих радова. Зоговић позива писце на будност, неповерљив је и према напредној књижевности Запада, јер и она "болује од остатака декаденције и формализма, нарочито у Француској и Енглеској". Он као узор, као мерило, као „нова свјетлост на видiku читавог свијета“, истиче социјалистичку уметност, у првом реду уметност совјетског савеза.¹¹⁷ Као поље на које треба посебно обратити пажњу јесте "амерички реакционарни и декадентни филм", против кога се морају употребити најоштрија средства критике и детронизације. Он према речима Радована Зоговића, скреће свест људи са социјалних тема и трује их сценама смрти, убиства, привиђења итд.¹¹⁸

Излагање Радована Зоговића имало је наглашено резолутан тон какав су имале и остале партијске поставке, према којима је он градио свој критички стил, марљивији и темпераментнији од оних чије је ставове и директиве преносио, декларишући са конгресне говорнице задатке уметности и критике. Подразумевајући да говори за једину праву уметност, он је тоном јавног тужиоца грмео против буржоаске декаденције, формализма и лажног новаторства, против антиреализма, антихуманизма, ирационализма песимизма, национализма, формалних иновација, западног утицаја, остатака прошлости, грађанске књижевне традиције, натурализма, симболистичких и импресионистичких застрањивања,

¹¹⁵ *Књижевне новине*, Београд 27. Јул 1948.

¹¹⁶ Р. Пековић, *нав. дело*, стр. 55-56.

¹¹⁷ *Књижевне новине*, Београд 27. Јул 1948.

¹¹⁸ *Исто*.

против ларпурлартизма, реакционе естетике, психоанализе, мистике, надреализма.¹¹⁹ У уметности и књижевности V конгрес потврђује социјалистички реализам као званичну и једино допуштену доктрину у земљи, наглашава идеолошки карактер уметности, у првом реду, књижевности као сфере идејне надградње, као саставног дела партијске пропаганде и средства за подизање борбене свести маса.¹²⁰

Зоговићев говор може се убројати у антологијске текстове о партијности културе и уметности. Пети конгрес потврдио је принцип партијности и конкретне акције које из њега произилазе: конституисање социјалистичког реализма, морално политички притисак и осуду. Међутим, нови развој југословенског комунизма подразумевао је негацију свих ових теза. Будући да им је остао веран, морао се разићи са Партијом. Зоговић није једини писац безобзирне, арогантне и бесомучне осуде. Он је само најдоследније проводио принципе овог учења.¹²¹

Ћилас наводи да је до завршетка V конгреса избежавано је „ломљење штапа“ чак и над онима који су се отворено иступали за Совјетски Савез и Информбиро. Са тим у вези јесте и учествовање Зоговића и Митровића, за које се знало да нагињу ка СССР-у и са којима је и пре Конгреса било несугласица, у припремама V конгреса. Њих двојица су припремили извештај о агитацији и пропаганди, уместо Ћиласа, јер је он, како каже, радио на партијском програму. Извештај који је Ћилас поднео већином није он писао, него само прегледао и преправио. У своју одбрану каже да му је "реферат изгледао прекрут и преопширан, мада се са њим, у основи слагао". Поред тога, Зоговић је учествовао, заједно са Ћиласом, у исправљању, реферата Тита и Кардеља за V конгрес.¹²²

¹¹⁹ П. Палавестра, *нав. дело*, стр. 95.

¹²⁰ Р. Пековић, *нав. дело*, стр. 57.

¹²¹ S. Lasić, *нав. дело*, стр. 269.

¹²² Ћилас, *нав. дело*, стр. 162.

Глава III

Раскид са Партијом

Статус Зоговића у Партији и Агитпропу ближио се решењу. Конгрес је прошао, а надања ЦК да ће Зоговић, временом увидети неоправданости и неистину совјетских оптужби, полако су слабила. Разлике са Зоговићем, као и Митровићем, наводи Ђилас, избијале су свакодневно. У Агитпропу а и у другим управама ЦК другови су почели да их избегавају, а неки, као на пример Дедијер, и вербално нападали на њих чим би им се пружила прилика.¹²³ Рад у штампи, Агитпропу и другим местима није се одвијао уобичајено. У октобру 1948. године Ђилас је одбио да се у Комунисту објави један Митровићев чланак, који се Зоговићу као заменику директора свидео, и он је одбио даљу сарадњу у Комунисту, што је Ђилас прихватио и рекао му да више не долази на посао. Приликом приредбе посвећене годишњици Октобарске револуције у Народном позоришту, каже Зоговић, Дедијер и још неки (не наводи имена), демонстративно су устали и отишли када су видели да су им места била поред Зоговића и Митровића, успут коментаришући да „неће да седе поред издајника“.¹²⁴

Са истакнутим комунистима, члановима Партије на руководећим позицијама, који су се определили за Резолуцију или још нису одабрали страну, Политбиро је био посебно опрезан и тражио је начине да са њима изглади ситуацију. Борис Зихерл, члан Агитпропа, био се прво, средином 1948. године, определио за СССР-а али је касније, после разговора са члановима Политбироа, променио мишљење и одбацио Резолуцију. На један такав разговор је крајем године, после Зихерла и Митровића, позван и Зоговић. Састанак је одржан у Кардељевој вили, а водили су га Кардељ, Ранковић и Ђилас, који се, према својим речима, држао по страни, што је више могао.¹²⁵ Зоговић је остао при својим гледиштима, одбијао Кардељеву тезу да је „кошуља ближа од капута“, а на Ђиласову констатацију да се уплашио Црвене армије одговорио да је то бесмислено јер је Црвену армију сматрао, између осталог, својом армијом. Ђилас каже да Зоговић није признавао да прихвата оптужбе и гледања совјетског вођства, али да се из његових ставова о појединим

¹²³ Ђилас, *нав. дело*, стр. 183.

¹²⁴ Р. Зоговић, *нав. дело*, стр. 120.

¹²⁵ То је чинио јер су и Митровић и Зоговић тврдили да он има нешто лично против њих. Ђилас, *нав. дело*, стр. 184.

питањима (нпр. питање пролетеријата) види да у ствари прихвата највећи део совјетских критика и да не види да Југославија има снаге и могућности да изграђује социјализам изван „социјалистичке заједнице“.¹²⁶ Зоговићево прихватање Црвене армије, од које се у тим тренутцима страховало да би могла и напасти Југославију, као своје, није се, поред осталог, другачије тумачило него пристајање уз непријатеља.

После разговора у Кардељевој вили Зоговићу је Крсто Попиводе¹²⁷ саопштио да не може нигде наћи запослење и да се бави литературом. Није позван на пленум ЦК КПЈ, иако је био кандидат за члана, као и на пленум ЦК КП Црне Горе чији је био члан. На заседању Народне скупштине последњи пут је учествовао децембра 1948. Колико дуго је остао члан Агитпропа тешко је рећи. У записницима његово име се спомиње последњи пут 15. децембра 1948. године.¹²⁸ Првог марта 1949. године Зоговић је дао писмену изјаву о свом погледу на сукоб са Коминтерном, након чега је следио још један састанак са Попиводом и Карабеговићем који није довео до измирења. Крајем априла Зоговић је искључен из Партије, скинут са снабдевања а у мају је пред кућом у којој је становао постављена стража.¹²⁹

Изјава коју је упутио Осману Карабеговићу председнику Контролног комитета ЦК КПЈ "оптужба је против самог себе". То је допуна изнесених мишљења које налазимо у Ђиласовим и Зоговићевим мемоарима, потврђује Зоговићево неслагање са КПЈ, са теоријом самосталног развитка, ставом КПЈ да борбом против Резолуције брани темпо свог социјалистичког развитка, Ђиласовом поставком о две струје у комунистичком покрету, са мишљењем да се интернационалистичке дужности и обавезе једне комунистичке партије завршавају њеном борбом са својом буржоазијом, тврдњом да код нас нема национализма итд. На питање са састанка да ли сматра да испод изнесених оптужби против КПЈ има нешто дубље одговара индиректно, речима: "никог не сматрам непогрешивим али упркос појединачним погрешкама које је СССР допустио или може допустити, дубоко вјерујем у револуционарност ВКП(б) и СССР, као базе, руководеће и одлучујуће снаге социјалистичке револуције и сматрам да је свестрано подупирање

¹²⁶ Исто.

¹²⁷ Овом састанку присуствовао је и Осман Карабеговић. АЈ, Фонд Радована Зоговића, 312.

¹²⁸ Б. Докнић, М. Ф. Петровић, И. Хофман, *Културна политика Југославије 1945-1952, Зборник докумената књ. 2*, стр. 38.

¹²⁹ Р. Зоговић, *нав. дело*, стр. 121-122.

ауторитета и снажења СССР уствари јачање и учвршћивање основне силе чувања и спасавања свијета од америчко-енглеске окупације".¹³⁰

Очигледно је да Зоговић није могао ићи против себе, својих ставова и прихваћених норми, није могао одбацити СССР, Стаљина, комунистички покрет и идеју светског пролетеријата и због тога је био спреман прихватити и просту чињеницу да се југословенски комунисти морају савити пред Стаљином. Његова вера у СССР, Стаљинову непогрешивост, место вође светског комунистичког покрета, не може се довести у питање. Јасно износи да не може подржати став Партије, не може учествовати у борби против Коминформа јер би тако "говорио против низа својих тврдых убјеђења".¹³¹

Зоговић спада међу чланове Партије који су формално одбацивали Резолуцију Информбироа а у сиштини градили антипартијску платорму. Изражавао је своју спремност да брани Партију од информбировске кампање, сваке неправде и клевете, али „на бази политике јачања и учвршћивања социјалистичког фронта на челу са СССР-ом, политике признавања и учвршћивања руководеће улоге СССР-а, политике јединства и све вишег уједињавања социјалистичких земаља. Он не прихвата теорију самосталног развитка социјалистичких држава, ту је да брани Партију али тако да се види његово неслагање с теоријом такозваног самосталног развитка и са свим што из ње произилази".¹³²

Врху партије, посебно Титу било је веома стало до спасавања Зоговића, али то није било могуће јер он „доследан и доктринаран какав је био није показивао никакве знаке да то жели или да се колеба“. Тито је чак предлагао да он лично разговара са Зоговићем, али до тога вероватно није дошло.

Искључењем из Партије и стављањем на црну листу Зоговић се нашао у незавидној ситуацији. Није имао посао тј. никаква примања, није могао да објављује и учествује у културном и политичком животу. Изгубио је све функције које је имао, престао да буде члан многих удружења које је посећивао, а људи које је познавао и са којима се свакодневно сретао почели су да га избегавају. На радију су престали да читају његове песме, није више позиван на књижевне вечери. У Савез књижевника ишао је још неко

¹³⁰ Архив Југославије, Фонд Радована Зоговића, 312.

¹³¹ Исто.

¹³² 1948-Југославија и Коминформ, стр. 147.

време, задњи пут је отишао средином 1949. на седницу управе, којој је присуствовао као потпредседник и коју је напустио пре краја, револтиран хладним односом према њему и искључењем Марка Враћешевића из Савеза. Зоговић је званично остао члан Савеза књижевника Југославије све до пролећа 1952. године али није учествовао ни у каквим активностима нити је на њих позиван.¹³³

Живот у изолацији

После искључења из КПЈ Радован Зоговић наставио је да живи у вили на Дедињу све до почетка 1951. године када је пресељен у стан у Цвијићевој улици. Кретао се само уз пратњу агената. Због тога је често и одбијао да излази из куће. Наставио је да се дужи са Стефаном Митровићем, са којим се виђао све док Митровић није ухапшен средином 1949. године.¹³⁴ Страшну судбину коју је доживео Митровић, и многи други, Зоговић је успео да избегне. Није хапшен, мучен по затворима, није прошао тортуру на Голом Отоку, што се не уклапа у шаблон већине ИБ-оваца. Разлог таквог третмана треба тражити у Титовом односу према Зоговићу. Као познати револуционарни песник стекао је славу у рату написавши најпознатију песму о Титу, превођену на више светских језика, због чега му је Тито, наравно, био наклоњен. Једном приликом, када је Зоговић опет нешто „пркосио“, Ђилас је рекао Ранковићу да га треба ухапсити, што је он одбио са образложењем да је "Зоговић крут и преоштар, али честит, и кад тад ће он увидети своју грешку и вратити нам се".¹³⁵

Иако подношљивији него другим ИБ-еовцима живот у изолацији тешко је падао Зоговићу. Свакодневно је контролисан и прислушкиван, стављен под стални надзор агената са којима је делио и стан у Цвијићевој. Његовој жени Вери предлагали су да се разведе од њега, што је она одбила. Многи које је познавао нису му се више јављали на улици нити телефоном, престали су га посећивати. У почетку се чак и најближа родбина

¹³³ Р. Зоговић, *нав. дело*, стр. 123.

¹³⁴ Ђилас, *нав. дело*, стр. 185.

¹³⁵ *Исто*.

плашила да га контактира, док су му два брата завршила на Голем Отоку због чега је осећао кривицу и терет.¹³⁶

Од пријатеља и познаника из круга књижевника који су прекинули везе са Зоговићем можемо издвојити Мирослава Крлежу, који је, према Ђиласу, желео остати у контакту са Зоговићем, али се брзо предомислио. Последње пут видели су се у другој половини 1948. године, иако се између њих после рата развио сараднички и пријатељски однос. Због свог неодласка у партизане Крлежа је могао да настрада после рата, али до тога није дошло, у првом реду због Титове наклоности, али и из потребе нове власти за његовом личношћу и ауторитетом у књижевности. Крлежа му се касније одужио и помогао да објави прве текстове после разлаза са КПЈ. Занимљиво је да су се Зоговић и Крлежа први пут срели после рата, уочи ког су били на различитим странама у познатом сукобу на левици и међусобно се нападали и критиковали.¹³⁷

Мање више иста је ситуација била и са Ивом Андрићем, који се престао интересовати за Зоговића, после његовог разлаза са КПЈ. Није га звао, нити посећивао. Када би се срели на улици, у шетњи, понекад би се поздравили.¹³⁸ Као човек са дипломатским искуством, добро је перципирао ствари, схватајући да у оваквим околностима, познанство са одбаченим човеком доноси само проблеме. Иначе, Андрић је Зоговића видео првенствено као представника нове власти са којим се морало сарађивати. Такав је био случај и у Савезу књижевника. Због тога је и тражио његово мишљење о својим приповеткама. Нема података да је Андрић ценио Зоговића, у то време, као писца.

Исидора Секулић, која је била доста блиска са Зоговићевом женом Вером, дошла им је у посету само једном и том приликом агенти, који су стражарили испред куће, претресли су је и испитивали, што је била стандардна процедура, свакако нимало

¹³⁶ О овоме говори Мирка Зоговић, ћерка Радована Зоговића у видео интервјуу за РТЦГ, <https://www.youtube.com/watch?v=0zk28Lil8o8&t=281s>.

¹³⁷ Зоговић је испричао Калезићу да се то десило у Загребу приликом оснивања часописа Република. В. Калезић, *нав. дело*, стр. 186. Друга верзија о Крлежином измирењу са Партијом каже да се њихов први сусрет десио у Београду. Б. М. Михиз, *нав. дело*, стр. 175-177.

¹³⁸ Опис њихових сусрета оставио је сам Зоговић. Р. Зоговић, *нав. дело*, стр. 130-132.

пријатна, навели су је да одлучи да не долази више. Назвала их је последњи пут телефоном и рекла шта јој се десило и да више не сме да их посећује.¹³⁹

Једна од ретких која је и даље остала контакту са Зоговићем била је Десанка Максимовић. Редовно га је посећивала иако је пролазила исту процедуру као и Исидора Секулић.¹⁴⁰ Помагала му је касније и тако што је под својим именом објављивала његове преводе, омогућавајући му тако заради нешто новца. Заиста је чудно, са једне стране, а са друге занимљиво, пријатељство Зоговића са Десанком Максимовић. Зоговић са једне стране- партијац, крут, оштар, догматичан, а са друге стране песникиња благих, нежних речи. Поезија их донекле спаја, иако се Зоговић истакао као борбени песник, а још више саосећање ситуације у којој се Зоговић нашао.¹⁴¹ Њихово познанство, по речима Зоговића, није било претерано блиско пре '48. већ се развило у време, и после, Зоговићевог искључења. Њихову сарадњу у културном животу социјалистичке Југославије -Десанка Максимовић је била део уређивачког одбора Наше књижевности, члан Савеза књижевника - потврђује један занимљив стих из песме Борислава Михајловића Михиза "Којим смером" а строфа гласи:

Данас ови "нови"

чупају па саде,

Крклец Густав учи устав

а Десанка Радованка

са Тартаљом без престанка

из новина пије вина.

Стиховима каде.¹⁴²

¹³⁹ Исто, стр. 126.

¹⁴⁰ Исто, стр. 121.

¹⁴¹ Муж Десанке Максимовић, Сергеј Сластиков, пореклом је Рус, белогардејац. Игром случаја касније је радио са Б. М. Михизом у Музеју Вука и Доситеја.

¹⁴² Б.М.Михиз, *нав. дело*, стр. 244-245.

Зоговић није учествовао у јавном животу до 1964. године, када се обраћа писмом Крлежи, са молбом да у часопису Форум објави "штогод моје". Обраћање Крлежи није случајно, он је тада био најближи Партији, најутицајнији и најомиљенији југословенски писац. Ако би неко могао да "скине знак" са Зоговића то је био Крлежа. После консултација Крлежа добија дозволу. У загребачком Форуму марта 1965. године излази девет песама Радована Зоговића, што представља званичан прекид блокаде.¹⁴³

После првог појављивања ствари су ишле лакше али не и без отпора. Објавио је књиге Артикулисана ријеч (1965), Пејзажи нешто се дешава (1968), Црногорске епске пјесме разних времена (1970), Лично, сасвим лично (1971), Књажевска канцеларија (1976), око које је било доста полемика, пошто су неки у Књазу Милошу видели Тита, Ноћ и пола вијека (1978), Успутно о незабилазном (1983), Супрет за сјутра (1985), Кожух са пола рукава (1985), Повремено заувјек (1985), итд.¹⁴⁴

Покушаји бекства у оваквим околностима нису били реткост. Радован Зоговић имао је неколико пута понуде да побегне, да га тајно пребаце у СССР, а да је он то увек одбијао. Да ли просто није хтео да бежи, напусти Југославију, иако је био велики русофил? Да ли је сумњао у понуде? Његова жена, Вера, по речима Мирке Зоговић, сматрала је да је срећа што није прихватао такве понуде, била је убеђена да би због свог карактера, тј. немогућности да ћути "кад треба" сигурно брзо завршио у Сибиру.¹⁴⁵

Био је члан Црногорске академије наука и уметности. До краја живота остао је у Београду где је и умро почетком јануара 1986. године.

¹⁴³ *Ријеч и вријеме*, стр. 156.

¹⁴⁴ Радован Зоговић, *Пркосне строфе*, Подгорица 2007, стр. 15-18.

¹⁴⁵ Видео интервју Мирке Зоговић, РТЦГ, <https://www.youtube.com/watch?v=0zk28Lil8o8&t=281s>.

Закључак

Грађански рат и револуција, који су се десили у Југославији у току Другог светског рата, коренито су утицали на њено државно уређење, самим тим и политичке, културне, економске и друштвене односе. У међуратном периоду забрањивана и под притиском, делујући под тешким условима, а у рату ојачана борбом и искуством, КПЈ долази на крају рата у позицију да организују државу по жељеном устројству. Као водећа снага, и једина стварна, организована, политичка опција, КПЈ се брзо изборила за целокупног носиоца обнове и изградње порушене државе, истовремено организујући своју власт. У свему томе велику помоћ и подршку има од СССР, лидера целокупног комунистичког покрета, главног узора, чији модел организације и развоја следи. Тако ће бити све до 1948. године, што овај први развојни период од 1945-1948. обележавају многе појаве и односи који касније ишчезавају или мењају форму и значај. Државна политика комунистичке Југославије одише монолитношћу и тоталитаризмом, карактерише је испреплетаност државних и партијских апарта, једнодушност, како на пољу политике тако и културе. Као и многи други тоталитарни режими, и југословенски комунизам карактерише догматизам и искључивост другачијег мишљења, са чиме је у вези и рад Партије да обезбеди увид и контролу над свим областима живота.

У културно-политичком погледу овај период треба посматрати као целину, са тим да у прве две године много више енергије одлази на формирање и организацију, како државних тако и партијских институција, одбора и комитета преко којих је требало извести културну политику у духу социјалистичког реализма. Најистакнутије место има апарат агитације и пропаганде који иако добро замишљен, али због недостатка кадрова, као и нестручности истих, пребацивањем послова на појединце, уместо да се њима баве целе комисије, лоше повезаности нижих и виших комисија, и још много других разлога, не успева планирану културну политику да оствари у целини.

Радован Зоговић почиње се истицати у кругу леве интелигенције средином тридесетих година 20 века, када се његово учешће у културним дешавањима огледа у организацији трибина, књижевних вечери, дешавања са циљем промоције леве

књижевности, писањем чланака и поезије. Партијска делатност оставила је велики утицај на њега, формирао се у време бољшевизације КПЈ, прихватајући стаљинистичка начела фанатично, прошао је кроз рат и револуцију и на крају у новој држави заузео истакнуто место. Међутим то место није толико везано за државну управу колико за Партију. Близак државном апарату био је као члан председништва Комитета за културу и уметност, који се налазио испод Агитропа и служио за надзор и контролу одлука које Агитпроп доносио, контролишући тако и рад самог Комитета.

Колико је Зоговић утицао на културна дешавања? Колико су она његова креација? Одговор је велика, али не највећа, јер све што је он представљао није он измислио, већ прихватио, инкорпорирао у свој ментални склоп, веровање и деловање. Правац којим се кретала културно-политика струја у КПЈ није аутохтон, у првом реду увезан је из СССР, тамо је створен а у Југославију стигао пре рата, прихваћен у КПЈ, а њени заговорници, подржаваоци, међу њима и Зоговић, спроводили су њене поставке у југословенским оквирима. Ако постављамо ствари хијерархијски, Зоговић у први план долази у делу који се односи на стварно, практично деловање, добрим делом и само извршавање задатака, директива. Изнад њега стоји у првом реду Ђилас, а затим остатак "велике четворке" са Титом.

Да су и они вршили уплив у деловање најистакнутијих културних партијских радника сачувано је у бројним примерима, од Титовог читања и одобравања директивних чланака, до Кардељевог личног интервенисања. Сваки такав чланак написан је на темељу већ прихваћених и уврежених постулата а оно што их карактерише и раздваја јесу лична посвећеност, енергија, појединости које највише истичу и којима дају највише простора, које са друге стране представљају индивидуалну црту аутора. Многи уводници, чланци нису ни потписани, ауторство је накнадно утврђено. Сваки од њих носи дозу посебности, мању или већу, своју форма и стил. Управо ту видимо разлику Зоговића од осталих чланова Агитпропа Митровића, Зихерла и других, што ће га, поред несугласица из '48., препоручити за диктатора југословенске културе, нарочито у оним деловима са негативном конотацијом на уметност.

Књига На попришту, заједно са рефератима на Оснивачком конгресу Савеза књижевника и Петом конгресу КПЈ, критика зборника Вице Заниновића, представљају

целину у којој је могуће сагледати карактер, правац и оквир у коме се кретала послератна југословенска култура. Постављање пред уметнике конкретних задатака, правца у коме треба да стварају, шта им је циљ, тема и стриктне форме, контролишући и цензуришући, осиромашили су југословенску културу, како квалитетом тако и квантитетом. На уметнике је Партија остварила идеолошки утицај кроз организована уметничка удружења и савезе. У њима су предратни комунисти и учесници народноослободилачке борбе заузели истакнута руководећа места.

Зоговић је био догматик, чврст и доследан у својим ставовима, крут, задрт, партијски радник, са извесним талентом за књижевност, које је ставио у службу револуције и идеологије. Сукоб са ИБ-ом довео је до промена у државној политици, самим тим и у култури. После 1948. године мења се курс културне политике, напушта се важећа идеја, совјетски утицај слаби а отварају се врата западној култури. За Зоговића раскид са СССР-ом није долазио у обзир, он је у њему и даље видео вођу организације чији члан је требала да остане и Југославија. Подршком Резолуцији ИБ-а његово присуство у културно-политичком и јавном животу земље је прекинуто, отишао је у изолацију. Са престанком совјетског утицаја, политике која се на њему темељила социјалистички реализам је напуште а са њиме и Зоговић.

Извори

Архив Југославије

Архив ЦК СКЈ, Идеолошка комисија.

Комитет за културу и уметност при Влади ФНРЈ

Фонд Радована Зоговића

Објављени извори

Бранко Петрановић, Момчило Зечевић, *Југославија 1918-1984. Збирка докумената*, Београд 1985.

Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, Beograd, 1984.

Бранка Докнић, Милић Ф. Петровић, Иван Хофман, *Културна политика Југославије 1945-1952, Зборник докумената књ. I-2*, Београд 2009.

Борислав Михајловић-Михиз, *Аутобиографија о другима*, Београд 1992.

Милован Ђилас, *Власт и побуна*, Београд, 1991.

Радован Зоговић, *Постајање и постојање*, Подгорица, 2007.

Штампа и часописи

Борба, 1945-1948.

Књижевне новине, 1948-1949.

Литература

- Бранко Петрановић, *Историја Југославије 1918-1988*, друга књига *Народноослободилачки рат и револуција 1941-1945*, Београд 1988.
- Бранко Петрановић, *Историја Југославије 1918-1988*, трећа књига *Социјалистичка Југославија 1945-1988*, Београд 1988.
- Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања, Историја Срба у новом веку (1492-1992)*, Београд 2010.
- Љубодраг Димић, *Агитпроп култура, Агитпропска фаза културне политике у Србији 1945-1952*, Београд 1988.
- Бранка Докнић, *Културна политика Југославије 1946-1963*, Београд 2013.
- *1948-Југославија и Коминформ, Педесет година касније*, Београд 1998.
- Радован Зоговић, *На попрштиту*, Подгорица 2007.
- Радован Зоговић, *Пркосне строфе*, Подгорица 2007.
- Ријеч и вријеме, *О књижевном стваралаштву Радована Зоговића*, Подгорица, 2008.
- Јевта М. Миловић, *Радован Зоговић о себи и свом књижевном дјелу*, Никшић, 1981.
- Предраг Палавестра, *Послератна српска књижевност 1945-1970 и њена историја*, Београд 2012.
- Ратко Пековић, *Ни рат ни мир, Панорама књижевних полемика 1945-1965*, Београд 1986.
- Света Лукић, *Савремена југословенска литература 1945-1965*, Београд 1968.
- Stanko Lasić, *Sukob na književnoj ljevici 1928-1952*, Zagreb 1970.
- Vasilije Kalezić, *U Krležinom sazvežđu*, Zagreb 1982.
- Vasilje Kalezić, *Ljevica u sukobu s Krležom*, Beograd, 1990.